

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки
краєзнавців України

Управління освіти та науки Кам'янець-Подільської міської ради

НАУКОВІ СТУДІЇ

УЧНІВ-СТАРШОКЛАСНИКІВ

Випуск 7

ЗБІРНИК НАУКОВИХ МАТЕРІАЛІВ ЗА ПІДСУМКАМИ РОБОТИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Кам'янець-Подільський
2021

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 5 від 19 травня 2021 року)

Рецензент:

О. Завальнюк, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік УАІН, АНВО.

Редакційна колегія:

В. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент, перший проктор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (співголова редакційної колегії);

С. Мельник, начальник управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради (співголова редакційної колегії);

А. Глушковецький, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету;

О. Комарніцький, доктор історичних наук, доцент, заступник декана історичного факультету з наукової роботи та інформатизації освітнього процесу, голова Кам'янець-Подільської міської організації Національної спілки краєзнавців України (відповідальний редактор);

С. Морозюк, директор Центру професійного розвитку педагогічних працівників Кам'янець-Подільської міської ради;

А. Філінюк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік АНВО;

І. Пігович, технічний редактор.

Наукові студії учнів-старшокласників: збірник наукових матеріалів за підсумками роботи Кам'янець-Подільської філії Малої Академії наук. Випуск 7 / [редкол.: В. Дубінський (співгол.), С. Мельник (співгол.) та ін.]. Кам'янець-Подільський, 2021. 80 с.

Видання здійснене за підтримки
депутата Кам'янець-Подільської міської ради
Василя Кобильника.

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2021

ПІДСУМКИ ОБЛАСНОГО ЕТАПУ КОНКУРСУ-ЗАХИСТУ МАН

Щороку учні-слухачі Малої академії наук України мають змогу розкрити різні грані науки під час проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких проєктів членів МАН України. Адже, Всеукраїнський конкурс є платформою інтелектуальних та творчих ідей і досягнень, здорової конкурентної боротьби, що спрямована на розвиток творчої особистості, виховує у душі патріотизму і демократичних цінностей, створює умови для формування інтелектуального потенціалу нації.

Мала академія наук України вже не одне десятиліття є осередком формування наукового поповнення інтелектуального потенціалу України. Це не просто місце, де старшокласники отримують новітні знання, а й середовище, в якому молода людина формує своє вміння до творчої самостійної роботи. Учні та випускники МАН є однією з тих рушійних сил, які генерують позитивні зміни у нашому суспільстві.

З 15 по 19 лютого 2021 року відбувався II (обласний) етап конкурсу-захисту наукових проєктів Малої академії наук. Здобувачі освіти представляли власні наукові доробки та змагалися за можливість продовжувати участь та представляти Хмельницьку область на Всеукраїнському етапі конкурсу. Основними завданнями конкурсу стали виявлення та підтримка обдарованих школярів, залучення інтелектуально і творчо обдарованої учнівської молоді до науково-дослідницької та експериментальної роботи, виховання самостійності, наполегливості, вміння формувати й обстоювати власну думку.

Випробування проходили в онлайн режимі: заочне оцінювання дослідницьких проєктів, постерний захист та наукова конференція.

Цього року в II обласному етапі Всеукраїнського конкурсу-захисту МАН у відділеннях «Філософія та суспільствознавство», «Історія» змагались за право бути кращими 5 здобувачів закладів загальної середньої освіти Кам'янець-Подільської територіальної громади: Рудик Андрій (Ліцей), Ратушняк Влада (ЗОШ №2), Макаревич Олександра (НВК № 9), Кричківська Уляна (Ліцей), Мельник Катерина (Ліцей). Кожен учасник конкурсу проявив наполегливість, цілеспрямованість та інтелект.

Юні науковці здобули такі результати:

II місце – Катерина Мельник, здобувачка освіти 10-го класу Кам'янець-Подільського ліцею, секція «Етнологія», науковий керівник Атаманчук С.

II місце – Андрій Рудик, здобувач освіти 9-го класу Кам'янець-Подільського ліцею, секція «Історія України», науковий керівник Сидорук С.

Бажаємо усім переможцям та учасникам конкурсу завжди вірити в себе, вірити у свої сили, іти до поставленої мети і ніколи не опускати рук.

*Олександр Чорненький,
консультант комунальної установи
«Центр професійного розвитку
педагогічних працівників
управління освіти і науки
Кам'янець-Подільської міської ради»*

Гордіца Ярослав, учень 11-Б класу
Кам'янець-Подільського навчально-виховного
комплексу №14 у складі спеціалізованої
загальноосвітньої школи I ступеня з поглибленим
вивченням англійської мови та гімназії

Педагогічний керівник: Омаров С.,
Кам'янець-Подільського навчально-виховного
комплексу №14 у складі спеціалізованої
загальноосвітньої школи I ступеня з поглибленим
вивченням англійської мови та гімназії

НІНДЗЯ ТА РОЗВИТОК ШПИГУНСТВА В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЯПОНІЇ

Усі школи ніндзя існували виключно як сімейна традиція. Мистецтво передавалось від батька до сина, а патріархом, зазвичай, вважався старійшина клану. Деякі методи ніндзя взагалі було заборонено демонструвати перед іншими, не говорячи про те, щоб навчати людей за межами сім'ї.

Перед прийняттям священної клятви і посвячення в члени роду, потрібно було пройти через роки виснажуючих тренувань і низки випробувань. Тренування ніндзя починалось з раннього дитинства. Батьки не мали іншого виходу, тому що майбутня професія дитини диктувалась належністю до касті відсторонених і успіх в житті, тобто зарахування в ряди тюнін, залежав виключно від особистих якостей бійця.

Фізична підготовка починалась з колиски. В домі плетена колиска з немовлям, зазвичай, підвішувалась в кутку. Батьки час від часу розкачували колиску сильніше, ніж це було необхідно для заколисування, так що вона вдарялася бортами об стіни. Дитина спершу лякалася і плакала, однак поступово звикала і інстинктивно згруповувалася при поштовху. Через декілька місяців вправа ускладнювалася: дитину виймали з колиски і підвішували у вільному стані «на віжках». Тепер при ударі об стінку він повинен був не тільки згрупуватись, але і відштовхнутися ручкою або ніжкою. Схожі ігрові вправи виконували і в зворотному порядку, коли на дитину котили м'яку, але при цьому досить важку кулю. Підкоряючись інстинкту самозбереження, малюк піднімав руки, щоб захиститися, тобто «ставив блок». З часом він починав знаходити смак у такій грі і упевнено розправлявся з «суперником» [1, с. 248].

Для розвитку вестибулярного апарату і м'язів немовлят періодично розкручували в різних площинах або, взявши за ноги і опустивши головою вниз, примушували з маху «виходити в стійку» на долонях дорослого.

У піврічному віці юний ніндзя починав займатися плаванням і освоював техніку плавання раніше, ніж ходьбу. Це розвивало легені і давало прекрасну координацію рухів. Звинувши до води, дитина могла годинами залишатися на поверхні, пірнати на велику глибину, затримувати дихання на дві-три хвилини і більше.

Для дітей від двох років вводилися ігри на швидкість реакції: у «квача» або «сороку-злодійку» та вимагаючі миттєвого відсмикування руки або ноги.

Приблизно з трьох років починався спеціальний зміцнюючий масаж і постановка дихання. Останньому надавалося вирішальне значення у всьому подальшому тренінгу, що нагадувало китайську систему ци-гун.

Відпрацьовувалися також прийоми лазання по деревам з голим стовбуром (з мотузкою петлею навколо стовбура і без неї), стрибки з гілки на гілку. Особлива увага приділялася стрибкам з висоти і у висоту. При стрибках з висоти йшло повільне, обережне нарощування складності з урахуванням вікових особливостей організму. Існували також різні способи амортизації удару при падінні за допомогою ніг, рук і всього тіла (у перевероті). Стрибки з висоти 8-12 м вимагали спеціальних «пом'якшувальних» сальто. Окремою дисципліною були стрибки у воду [1, с. 249].

Одним з аспектів навчання ніндзя був біг на різні дистанції. Цікаво, що марафонський біг був нормою для будь-якої дитини у віці 10-12 років (кожна дитина за день долала декілька десятків кілометрів майже без зупинок). Такого роду навички були потрібні не тільки для того, щоб відірватись від переслідувачів, але і для передачі важливих повідомлень. На дуже великих відстанях застосовувався принцип естафети. У спринті індикатором «достатньої» швидкості слугував звичайний солом'яний капелюх. На старті слід було притиснути капелюх до грудей і, якщо він залишався притиснутим потоком стрічного повітря до самого фінішу, залік вважався зданим. Біг з перешкодами міг приймати найрізноманітніші форми. На трасі встановлювали бар'єри, капкани і пастки, виривали «вовчі ями». Юний ніндзя повинен був, не зупиняючись, помітити сліди присутності людини та уникнути пастку [1, с. 250-251].

Мешканці важкодоступних гірських районів, ніндзя були природженими альпіністами. Дитина змалку привчалася долати скелясті і кам'янисті перепони, спускатися в ущелини, переправлятися через прірви. Мистецтво скелелазання (сака-ноборі або тохекі-дзюцу) було одним з найскладніших предметів у програмі навчання ніндзя. Хоча для полегшення підйому існували деякі допоміжні інструменти, вважалося, що справжній майстер повинен підійматися по прямовисній стіні не вдаючись ні до чого більше, окрім власних рук і ніг. Секрет полягав в умінні концентрувати силу і життєву енергію кі в кінчиках пальців. Таким чином, щонайменший виступ або горбик на поверхні стіни ставав надійною точкою опори. Намацавши хоч би два-три виступу, ніндзя міг упевнено продовжувати шлях угору [1, с. 251-252].

Крім звичних для дзю-дзюцу ударів руками, ногами різних больових прийомів ніндзя також навчали методу «смертельного дотику». Коріння його веде в Індію та Тибет. Тисячі років тому обрані знали три основні точки, впливаючи на які, можна було зцілити або вбити людину навіть без фізичного контакту. Якщо вірити легендам, майстри володіли здатністю «вдарити» людину поглядом або «метати кинджали» очима. Три головні точки – позитивна, нейтральна, негативна – згодом були розділені ще на три компоненти, і, таким чином, точка стало дев'ять. Ці точки використовували стародавні лікарі, що лікували травами і руками [3, с. 58-59].

Коли ця система дійшла до Китаю, вона налічувала вже 81 точку, а механізм дії на кожну з них ґрунтувався на теорії «п'яти першоелементів». Японські ніндзя освоювали вже 108 точок. Широкого поширення цей метод набув на острові Хонсю, який управлявся не менше ніж 50 кланами ніндзя. Секрети «смертельного дотику» передавалися тут тільки родичам по крові, що володіють п'ятьма основними якостями: волею, знаннями, силою, сміливістю, умінням мовчати.

Також, дітей піддавали жорстоким і вельми хворобливим процедурам з метою добитися вільного розчленовування суглобів. У результаті багаторічних вправ суглобова сумка розширювалася й ніндзя міг за власним розсудом «вийняти» руку з плеча чи ногу, перевернути стопу або кисть. Ці дивні властивості були неоціненними в тих випадках, коли шпигуну доводилося пролазити у вузькі отвори, звільнитися від зашморгів, накладених яким-небудь хитрим способом чи звільнитися від больового

прийому. У фехтуванні розчленовування суглоба дозволяло на декілька сантиметрів подовжити руку при ударі [1, с. 253].

Природнім супроводом всього комплексу фізичного виховання було загальне загартування організму. Дітей не лише привчали ходити в будь-яку погоду голяка, але й примушували годинами сидіти в крижаному струмені гірської річки, ночувати в снігу, день проводити на пекучому сонці, довго обходитися без їжі і води, здобувати прожиток у лісі [1, с. 253].

Гострота відчуттів доводилася до межі можливостей, бо від правильної і швидкої реакції залежало життя. Зір повинен був допомагати ніндзя не тільки вивідувати секрети ворога, але і благополучно уникати пасток. Оскільки розвідувальні операції звичайно проводилися вночі, виникала потреба орієнтуватися в темноті. В результаті регулярного повторення подібних тренувань ця здатність не зникала, а, навпаки, закріплювалася. Зорова пам'ять розвивалася спеціальними вправами на уважність. Наприклад, на камені розкладався набір з десяти предметів, прикритий хусткою. На декілька секунд хустка піднімалася, і юний ніндзя повинен був без запинки перерахувати всі побачені предмети. Поступово число предметів збільшувалося до декількох десятків, склад їх варіювався, а час демонстрації скорочувався. Після декількох років такого навчання розвідник міг по пам'яті відновити у всіх деталях складну тактичну карту і дослівно відтворити дюжину сторінок тексту, який він прочитав один раз. Треноване око ніндзя безпомилково визначало і «фотографувало» рельєф місцевості, розташування коридорів замку, щонайменші зміни в маскуванні або поведінці вартових [1, с.254].

Фізична підготовка ніндзя продовжувалася аж до настання зрілості, що знаменувалося обрядом посвячення в члени роду. Ініціація, зазвичай, проводилася, як і в самурайських сім'ях, у п'ятнадцять років, але іноді і раніше. Тільки ставши повноправними членами клану, хлопці і дівчата переходили від стандартного психофізичного тренінгу до пізнання заповітних таємниць душі, заключених у вченні монахів-ямабусі, в Дзен і у витончених методиках йоги.

«Вища освіта» ніндзя не обмежувалася спортивним багатоборством і навіть магією тантричних обрядів. Сінобі повинен був уміти не тільки підкрадатися, підслуховувати, підглядати і вбивати. Для того, щоб переробляти і аналізувати здобуту інформацію, необхідно було вільно читати складні тексти, написані

складним ієрогліфічним, а часом і на китайській мові, розбиратися в питаннях фортифікації, картографії, стратегії і тактики.

Отже, не дивлячись на те що всі клани ніндзя давали універсальну шпигунсько-диверсійну освіту, головним для кваліфікованого шпигуна було досконало освоїти коронну техніку своєї школи. Так, Гекку-рю з покоління в покоління передавала секрети ураження больових точок за допомогою пальців, Котто-рю спеціалізувалася по больових захопленнях, переломах і вивихах, а також практикувала мистецтво гіпнозу. Кюсін-рю славилася майстрами списа, меча і дротика.

Ніякий, навіть найдосвідченіший ніндзя, що добре володів таємницями гіпнозу і чорної магії, ніколи не виходив на завдання без зброї і технічних засобів. Ніндзя були якщо не винахідниками, то, принаймні, активними споживачами і модернізаторами різних видів холодної зброї (перш за все, зменшених і потайних типів), а також підривних механізмів і військово-інженерних пристосувань [1, с. 261].

Вправи зі зброєю починалися для ніндзя, як і в самурайських сім'ях, з раннього дитинства та йшли паралельно із загальною фізичною підготовкою. До п'ятнадцяти років хлопці і дівчата повинні були освоїти хоч би у загальних рисах до двадцяти загальнозживаних видів зброї. Два-три види, наприклад кинджал і серп або палиця і ніж, вважалися «профілюючими». Вони урочисто вручалися ініціанту на обряді присвячення в члени роду. Тут діяв стародавній закон кемпо, згідно з яким будь-яка зброя, якщо віртуозно нею володіти, може стати надійним захистом проти озброєного до зубів ворога, включаючи, звичайно, і рукопашний бій.

Арсенал ніндзя включав три категорії зброї: засоби для рукопашного бою, металеві снаряди і хімічні речовини, включаючи вибухові суміші та різні види отрути.

До першої категорії крім меча, списа, алебарди та жердини відносилася безліч маловідомих предметів, причому вибір їх завжди визначався трьома якостями - легкістю, портативністю і функціональністю.

Ніндзя на відміну від самураїв, як правило, користувалися одним великим мечем (ніндзя-то), який носили на перев'язі за спиною. Цей меч, як і багато інших атрибутів спорядження ніндзя, був універсальним комбінованим знаряддям, який нагадує складний багатофункціональний ніж. Зовні піхви і рукоятка були оформлені дуже просто і фарбувалися в захисний

колір. Іноді меч, позбавлений гарди, маскувався під звичайну палицю. Піхви були значно довші за клинок і мали отвір на кінці, що дозволяло використовувати їх як дихальну трубку при необхідності сховатися під водою або, як трубку для ментання маленьких отруєних стріл. Крім того, в піхви вкладалися таємні депеші, шнурки з кодовими вузлами та інші корисні дрібниці. Прикріпивши меч на ремінці з сиром'ятної шкіри до балки або до гілки дерева, його можна було використовувати для довгої відсидки у засаді. За наявності гарди меч ставав зручною сходинкою, яку потім можна було витягнути вгору за ремінець [1, с. 262]

Радіус дії ланцюжка з грузилом міг доходити до декількох метрів, що давало великі переваги володарю кусарігама. Вдало кинутим ланцюгом можна було цілком обмотати суперника, паралізувавши його дії, або обплутати руку з мечем, запобігши нападу. Крім того, гиркою можна було оглушити суперника або завдати йому важкої травми. Після закидання ланцюга пускався в хід серп. Найскладнішим розділом у кусарігама-дзюцу було кидання ланцюга – маки. Професіоналізм досягався лише після декількох років занять [2, с. 56].

Проте найцікавішим у всьому комплексі холодної зброї був специфічний інструмент ніндзя під назвою кьокецу-сьоге. Це пристосування виглядало як кинджал з двома лезами, одне з яких було пряме та двосічне, а друге – заломлене на зразок дзьоба. До рукояті кріпився дуже довгий тонкий і легкий мотузок з кінського або жіночого волосся і петлею або металевим крутому на кінці, знаходив найрізноманітніше застосування в операціях ніндзя і служив важливою підмогою у тих випадках, коли великогабаритна зброя не годилася. Його можна було використовувати як кинджал, причому заломлене лезо допомагало спіймати меч суперника в розвилку і вирвати поворотом навколо осі. Можна було використовувати його і як металевий ніж, і як абордажний крюк для «спішування» вершників. При обертанні на дистанції півтора-два метра кьокецу-сьоге успішно конкурував із списом і алебардою. Закинувши крюк на стіну, можна було легко видертися по мотузці і так само легко спуститися, не порушуючи тиші стрибком. Тією ж мотузкою можна було зв'язати, заарканити або задушити ворога. При переправі через бурхливі гірські річки та прізви мотузка кріпилася до дерева, а крюк закидався на протилежний берег. Металеве кільце можна було використовувати або

як кріплення, надіте на міцну гілку, або як засіб для швидкої переправи вантажів і людей [1, с. 263-264].

Як зброя часто використовувалося пристосування, призначене для полегшення підйому на стіни замків – ручні «кішки». Сюю були полегшеною моделлю залізної рицарської рукавички з ремінним кріпленням і пальцями у вигляді кігтів, заломлених донизу. Іноді впоперек долоні кріпився додатковий ряд шпильок. Такою рукавичкою можна було сміливо зустріти удар меча та контратакувати іншою рукою. Примітивнішим різновидом того ж знаряддя були «котячі лапи» (некоде) – «кігті», що надягають окремо на пальці.

Ефектною наступальною та оборонною зброєю був сюрікен – тонка сталева пластина у вигляді шестерні, хреста або свастики із загостреними краями. Різновидом сюрікена служили заточені з двох сторін плоскі, круглі або ірановані сталеві стрілки. Сюрікен звичайно носили в обоймі по дев'ять штук (дев'ять – сакральне число) у спеціальному шкіряному футлярі за пазухою [1, с. 266].

Маскуючись під мандруючого ченця, селянина, священика або циркача, ніндзя в денний час носили широкополий конічний капелюх з рисової соломи (амігаса) – дуже зручний головний убір, що повністю прикривав обличчя. Проте, крім камуфляжу капелюх міг слугувати і для іншої мети. Масивне дугоподібне лезо, прикріплене зсередини «під козирком», перетворювало її на гігантський сюрікен.

Ніндзя, що споконвіку славилися в народі майстрами алхімії, проявляли велику винахідливість у приготуванні отруйних речовин і вибухових сумішей. Так, мініатюрна ручна граната (наге-теппо) могла у разі потреби затримати переслідувачів. Крім того, магній, що підмшувався у порох, давав яскравий спалах. Користуючись тимчасовою «сліпотою», ніндзя миттєво зникав з поля зору.

Ніндзя, що відправлявся для збору інформації у фортецю, повинен був взяти з собою комплект слюсарних інструментів, таких, як ломик з розвилкою на одному кінці, бур, зубило, відмички або ніж, стамеску і т.п.

Для форсування водних перешкод використовувалося безліч портативних пристосувань: складний солом'яний пліт, човник, наперед протягнута під водою мотузка. Цікавий пристрій був укі-гуса – складаний циліндр з промасленого паперу на каркасі з риб'ячої кістки з отвором, що щільно закриваєть-

ся, на одній з сторін. У тиху погоду, не боячись бути побаченим, ніндзя міг використовувати цю дивну конструкцію як плавучий ліхтар, вставивши заздалегідь всередину свічку. Однак при закритому отворі «ліхтар» перетворювався на буйок, на якому досить комфортабельно розташовувалася людина.

Для перенесення такої кількості зброї і технічного інвентаря ніндзя повинен був мати добре змодельований спецодяг. Костюм для нічних операцій складався з сорочки, куртки з поясом, штанів типу нешироких шароварів, капюшона, обмоток для ніг і м'яких туфель. Куртка і штани були зроблені з міцного полотна, надійно прострочені по швах і забарвлені у чорний колір. Виворіт, також придатний до вживання, був бурого або темно-синього кольору. І куртка, і штани рясніли всілякими кишнями, футлярами, петлями, гачками для зброї та інвентаря. Капюшон з башликом служив в основному для маскуванню особи, однак міг бути корисний і як фільтр для води або респіратор у димному приміщенні. Туфлі були підшиті парусиною, а іноді шкірою або просмоленим полотном, що давало потрібне зчеплення при підйомі на стіну. У рукави куртки деколи зашивали тонкі металеві пластини для захисту від ударів меча, над лобом, під капюшоном, кріпився тонкий кинджал. Підготовлений і екіпірований таким чином ніндзя був готовий виконати будь-яке, навіть нездійсненне завдання, а якщо того вимагали обставини – дорого продати своє життя [1, с. 268-269].

Тактика ніндзя не обмежувалася підпалами, вбивствами, вибухами і отруєннями. Нерідко для захоплення особливо важливих фортифікацій застосовувалася «бактеріологічна зброя» – хворі сказом або інфікованні епідемічними бактеріями тварини (собаки, кішки, мавпи і т. п.), іноді дресировані. Такий спосіб диверсій називався «шпигунський манок».

Окрім чисто терористичних акцій ніндзя використовувалася і як військовий десант під час операцій на суші та на морі. При штурмі фортець, коли основна маса військ йшла у наступ, перед ніндзя часто ставилося завдання пробратися всередину і відкрити ворота або привернути до себе сили обложених. Для цього вводилися в дію різні механізми. Наприклад, під покривом ночі впритул до стіни замку присувалося величезне колесо – ягора, зібране з легких дерев'яних жердин з невеликими дощечками у вигляді сходинок по периметру. Ніндзя один за іншим дуже швидко стрибали з верхівки «чортова ко-

леса» прямо на стіну. Того ж типа колесо, однак з укріпленими кабінками, призначалося для обстрілу суперника на стінах і на внутрішньому дворі замку [2, с. 57-58].

Деколи десант у тил супротивника викидався з повітря за допомогою гігантських паперових зміїв – тако. Оскільки такі операції проходили вночі, вся конструкція одержала назву «нічний змій» (ямі-дако). Ніндзя, підвішений на стропах, міг вести довготривале спостереження за табором ворога, обстрілювати його з повітря або закидати ручними гранатами, але, головне, з такого змія можна було, якщо пощастить, висадитися прямо на дах замку. Нерідко в небо запускалися цілі ескадрильї паперових зміїв з людською фігурою, намальованою на днищі, щоб відвернути увагу ворога від напрямку головного удару.

На морі дії ніндзя часто переростали в звичайне піратство. У періоди перемир'я, коли бунтівні феодали не потребували їх послуг, розрізнені групи «морських» ніндзя освоювали Внутрішнє море на своїх маленьких човниках, нападаючи на прибережні села, грабуючи купецькі барки та урядові судна. «Драконівські човни» піратів з палубою, що герметично закривалася, при необхідності могли занурюватися під воду, прийнявши на борт баласт. На глибині вони приводилися у рух педальним пристроєм. Коли ці «субмарини» наближалися до ворожого флоту, з люка в днищі вибиралися плавці з довгими дихальними трубками, завданням яких було свердлити і пропилювати дірки в кораблях суперника. Через той ж люк завантажувався і скидався при спливанні баласт. Часто «драконівські човни» плавали за допомогою баласту, занурені у воду, але з високо піднятою над поверхнею головою монстра, що вивергав вогонь і дим, що дуже лякало місцевих моряків. Проте винахідливі ніндзя під керівництвом Хатторі Хандзо в ім'я закону знайшли спосіб боротьби з піратами. Побудувавши швидкохідні кораблі з величезними загостреними колесами по бортах, вони наздоганяли і розтинали на частини повільні, неповороткі «драконівські човни», а тих розбійників, що залишилися в живих, вилловлювали і страчували [3, с. 73-74].

Отже, на відміну від самураїв, ніндзя не просто бездоганно володіли багатьма видами зброї, а й постійно її вдосконалювали, користуючись трьома основними вимогами до зброї - легкістю, портативністю і функціональністю. Також в своїй професійній діяльності ніндзя використовували безліч передових

технічних засобів, які значно полегшували виконання поставлених завдань і давали велику перевагу над ворогом.

Примітки:

1. Долин А., Попов Г. Кэмпо – традиция воинских искусств. М.: Наука, 1990. 320 с.
2. Долин А. Посланцы ада // Азия и Африка сегодня. 1983. № 8. С. 55-58.
3. Дресвянин С. Смертельное касание // Азия и Африка сегодня. 1991. № 8. С. 56-59.

Дьомінова Анастасія, учениця
Кам'янець-Подільського навчально-виховного
комплексу №13 у складі спеціалізованої
загальноосвітньої школи I-III ступенів
з поглибленим вивченням польської мови
і гімназії

Педагогічний керівник: **Ткачук І.**,
вчитель історії Кам'янець-Подільського
навчально-виховного комплексу №13
у складі спеціалізованої загальноосвітньої
школи I-III ступенів з поглибленим
вивченням польської мови
і гімназії

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УШИЦЬКОГО ПОВІТУ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Сьогодні у центрі уваги суспільного життя опиняються головні права та свободи особистості, пріоритет прав людини, питання самовизначення малочисельних народів і національних меншин. Це обумовлено тим, що недостатня увага до вказаних проблем з боку державних структур веде до дестабілізації та соціальних конфліктів у багатьох державах та регіонах світу. Звідси гарантією державної самостійності є політика національної злагоди, яка передбачає «наявність між різними етносоціальними групами дружніх відносин, однодумності, спільності міркувань на шляху її вирішення» [7, с. 45].

Разом з тим академік І. Курас зауважив, що «держава, яка хоче вижити і забезпечити своїм громадянам гідні умови існування, повинна постійно стежити за температурним коливанням внутрінаціональних і міжнаціональних відносин й регулювати їх усіма засобами, що є у її розпорядженні. Для України ця аксіома особливо важлива, якщо взяти до уваги трагічні обставини її історії, сукупність геополітичних, економічних, соціальних та інших факторів» [8, с. 37].

Перш ніж приступити до характеристики етносів, які проживали в повіті в зазначений період, слід звернутись до історії утворення Подільської губернії та її поділу на повіти. Тривале перебування Правобережжя під владою Речі Посполитої під назвою Подільського воєводства зумовило утворення строкатого етнічного складу.

Приєднання Правобережної України до Росії обумовило зміни адміністративно-територіальної системи, приведення її у відповідність з існуючим у державі поділом. Згідно з указом від 12 грудня 1796 року, ліквідовувалося Брацлавське намісництво, а в 1797 році натомість утворено три нових губернії: Київську, Подільську і Волинську. У 1801 році виходить розпорядження, згідно якого всі новоутворені губернії повинні мати чіткі кордони [4, с. 57].

Кордони повітів цих губерній остаточно були встановлені у 1804 році. Подільська губернія нараховувала 12 повітів: Кам'янець-Подільський (2884,2 кв.км), Балтський (7766,2 кв.км), Брацлавський (3079,9 кв.км), Вінницький (2980,9 кв.км), Гайсинський (3383,1 кв.км), Летичівський (2746,1 кв.км), Літинський (3321,9 кв.км), Могилівський (2746,1 кв.км), Ольгопольський (4008,1 кв.км), Проскурівський (2691,1 кв.км), Ушицький (2840,3 кв.км), Ямпільський (3618,0 кв.км). Крім 12 повітів затверджувалось 2 заштатних міста: Вербоєць (Ушицький повіт) та Хмельник (Літинський повіт) [5, с. 92].

Таким чином, однією з адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії став Ушицький повіт. У його складі було два міста – Ушиця та Вербоєць, та ряд містечок – Вільхівці, Віньківці, Дунаївці, Жванчик, Заміхів, Калюс, Китайгород, Кривчик, Літневці, Миньківці, Муровані Курилівці, Сокоєць, Солобківці, Студениця, Тинна. Даний перелік містечок не завжди був сталим, одні втрачали статус містечка (Літневці), інші набували його (Тинна, Кривчик) на початок ХХ ст. [2, с. 71].

Ушицький повіт знаходився на схід від Кам'янця – Подільського і охоплював території сучасних, однак не повністю, Кам'янець-Подільського, Дунаєвецького, Новоушицького і Мурованокуріловецького (Вінницька обл.) районів [1, с.198].

За результатами всеросійського перепису 1897 року, найбільш чисельну етнічну групу в Подільській губернії, а відповідно і в Ушицькому повіті, складали українці – 80,9%. Наступні місця посідали євреї (12,2%), росіяни (3,3%). Саме одне з важливих місць належить дослідженню проблеми стосунків євреїв з іншими етнічними групами, що проживали в Україні, й особливо з українцями.

Євреї жили згідно юдейських релігійних традицій. Центром життя єврейської общини була синагога, що відігравала значну роль у житті громади. Вона була не тільки молитовним домом, але й місцем, де збиралася вся община.

Проаналізувавши національний склад сільського, міського та містечкового населення губернії, маємо таку картину: із 2786428 сільських жителів 85,1% становили українці, 9,6% - євреї, 2,3% - росіяни, 2,1% - поляки. В містах проживало 221870 осіб, з яких 32,5% були українці, 45,1% - євреї, 14,9% - росіяни, 4,6% - поляки [3, с. 371].

Провінційність Подільської губернії зіграла на руку українцям. Порівняно з іншими містами Правобережної України, що в основній своїй масі були зросійщеними, в Подільській губернії був більший відсоток українців. Зате і відсоток євреїв серед міських і містечкових жителів був досить високим. Так, наприклад, у 1886 році в Ушицькому повіті проживало 23173 євреїв, з яких 91,9% припадало на міста і містечка, і лише 8,1% євреїв проживало в селах. Загалом Ушицький повіт посідав одне з перших місць серед інших повітів Подільської губернії за кількістю єврейського населення (34,5%) [6, с. 105].

Важливим у контексті етнонаціональних проблем є дослідження місця ушицького єврейства серед представників інших нацменшин. Найбільш чіткі дані щодо даної проблеми можна знайти в таблиці.

Таблиця 1.1

Розподіл населення Ушицького повіту за національностями

	Українці			Поляки			Євреї		
	Міськ.	Сіа.	Всього	Міськ.	Сіа.	Всього	Міськ.	Сіа.	Всього
Чол.	4828	111078	113906	322	1222	1549	2570	12060	14630
Жін.	4539	112343	116882	344	1301	1645	2779	12812	15591
Всього	9367	223421	232788	671	2523	3114	5349	24872	3221

Зважаючи на таку ситуацію, перед органами влади постало надзвичайно складне завдання: усунути національне протистояння і залучити представників інших етносів до будівництва держави. Крім того, не можна не враховувати обставин, що українсько-єврейські відносини в рамках російської державності розвивалися на рівні двох пригноблених етносів. «Євреї, – за словами С.Єфремова, – живуть у найближчому зв'язку з українським народом – це навіть не сусіди, а одна з складових частин людності на самій же таки українській землі» [9, с. 52].

Окрім євреїв проживали представники і інших національностей. З-поміж цих національних груп виділялися поляки. Найбільший відсоток вони мали у містечках Проскурівського, Вінницького, Ушицького повітів Подільської губернії. Зокрема, у Городку польське населення становило 48,5% від загальної кількості, Тарноруді – 39,6%, Тинній – 33%, Сниткові – 25,6%, Кузьміні – 22,7%, Віньківцях – 16,6 % [5, с. 349].

Російське законодавство значно зменшило вплив польського населення на соціально-економічні процеси в регіоні, однак представники цього етносу все таки продовжували відігравати певну роль в усіх сферах суспільно-політичного життя

повіту. Більшість поляків (54, 68%) і надалі займалася землеробством і тваринництвом. Значна кількість займалася також торгівлею сільськогосподарською продукцією. Певні доходи полякам приносило винокуріння. Бджільництво, як найпоширеніша галузь Ушицького повіту, також частково належала польській національній меншині. Слід відмітити, що даний вид промислів розвивався по висхідній лінії. Так, наприклад, у 1896 році в повіті кількість вуликів становила 4600, середньорічна кількість зібраного меду та воску відповідно 1200 і 200 пудів, а в 1905 році кількість вуликів зросла до 10000, меду та воску відповідно до 2450 і 1030 пудів [11, с. 173].

Менш чисельним в Ушицькому повіті був німецький етнос. Винятком тут можуть слугувати Дунаївці, де у 1909 р. проживало 1266 лютеран. Ця цифра складала майже 10 % від загальної кількості населення. Саме німці мали визначний вплив на економіку населеного пункту. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Подільській губернії нараховувалося 32 суконних фабрики і всі вони знаходилися в містечку Дунаївці Ушицького повіту. Тому можна з впевненістю стверджувати, що Дунаївці достойно утримували монополію по виробництву сукна не лише у повіті, але й у губернії [13, с. 38].

Більшість суконних підприємств повіту належала саме німцям. Найбільші з них були у власності підприємців Вільгельма Ключка, Юліуса Екерта, Оскара Торінусу. Вільгельму Кінцле належало 2 підприємства по виготовленню сукна. Суконні фабрики були досить добре механізованими. На 10 підприємствах використовувалася парова тяга, на інших – кінна [10, с. 194]. В 1905 році Дунаєвецькі суконні фабрики виробляли сукна на суму 1021500 рублів. У даній галузі було зайнято 502 робітники [12, с. 105].

У 90-х рр. XIX ст. уряд і далі обмежував господарську діяльність німецького етносу. Зокрема, місцеві чиновники перешкоджали німцям не тільки відкривати нові фабрики і заводи, але й орендувати підприємства. Незважаючи на різноманітні перепони, багатьом німцям все ж вдавалося відкрити власну справу.

Незначна частина німецьких підприємців займалася торгівлею. Перепис 1897 р. засвідчив, що німцями-купцями були тільки 0,08 % від загальної їх кількості [12, с. 185].

Таким чином, основу міського та містечкового населення Ушицького повіту наприкінці XIX - початку XX століття скла-

дали не українці, а євреї. Корінний український етнос представляли сільські населені пункти. Інші національності – росіяни, поляки, німці – складали меншість і особливого впливу на життя Ушицького повіту не мали.

Примітки:

1. Адрес-календарь Подольской губернии / Сост. А.Крылов. Каменец-Подольск: Изд. Поддубстаткома, 1904. 357 с.
2. Военно-статистическое описание Каменец-Подольского, Новоушицкого и Могилевского уездов (По сведениям собранным в 1886 году). 127 с.
3. Всероссийская сельскохозяйственная перепись 1916 г. Вып.1. Подольская губерния. Каменец-Подольский, 1917. 624 с.
4. Григор'єв-Наш. Поділля: географічно-історичний нарис. Кам'янець-Подільський, 1919. 85 с.
5. Гульдман В.К. Подольская губерния: опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольск, 1889. 412 с.
6. Гуменюк А.О. Етнічний склад міського населення Правобережної України в 60-90-х роках ХІХ ст. // Наукові праці історичного факультету [Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту]. Кам'янець-Подільський: історичний факультет КПДПІ, 1995. С.106-117.
7. Етнічні меншини в Україні / Л.Аза, В.Бедзір та ін. 174 с.
8. Етнологічний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / Ю.Шаповал, І.Курас, Л.Нагорна та інші; НАН України, Інститут національних відносин і політології. К.,1997. С. 13.
9. Єфремов С. Єврейська справа на Україні. К.: Вік, 1909. 96 с.
10. Обзор Подольской губернии за 1899 г. Каменец-Подольск, 1899. 245 с.
11. Обзор Подольской губернии за 1903 г. Каменец-Подольск, 1903. 256 с.
12. Обзор Подольской губернии за 1905 г. Каменец-Подольск, 1905. 149 с.
13. Прокопчук В.С. Дунаївці. Краєзнавчий нарис. Львів: Каменяр, 1989. 80 с.
14. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витоки, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад. Хмельницький: Поділля, 2004. 592 с.

Кричковська Уляна,
здобувач освіти 11 класу
Кам'янець-Подільського ліцею

Науковий керівник: Плахтій М.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ОСВІТИ ПОКОЛІННЯ «Z»

Інтерес до вивчення проблеми освіти покоління «Z» зумовлений різноманітними об'єктивними чинниками. Передусім він викликаний цивілізаційними змінами глобального характеру. Відбуваються зміни у системах «людина-світ», «людина-природа», «освіта», викликаючи до життя різноманітні нетрадиційні підходи, що дозволяють відмовитись від однозначності та лінійності.

Філософські та соціальні аспекти освіти покоління «Z» досить довгий час перебували поза увагою вітчизняних науковців, лише нещодавно збільшилась кількість наукових робіт із цієї проблематики. Значущість даного дослідження полягає у тому, що в ньому концентрується увага на вивченні покоління «Z» як прояву постмодерної ситуації у філософії та можливість задоволення їх освітніх потреб за умови дистанційного навчання.

Метою дослідження є розкриття філософського змісту освіти у добу постмодерну та освітніх особливостей дітей покоління «Z».

Завдання, що вирішуються в ході дослідницької роботи: з'ясувати особливості постмодерної філософії та її можливості у вирішенні освітніх проблем; проаналізувати головні підходи до розуміння покоління «Z» як прояву постмодерних тенденцій; прослідкувати зміну ставлення до нього попередніх поколінь; дослідити особливості впливу пандемії на освіту дітей покоління «Z».

Нова галузь філософського осмислення освітніх та психологічних особливостей покоління «Z» має на меті переосмислення концепції освіти нового покоління, позбавитись від неефективних форм навчання.

Актуальність теми зумовлена недостатнім дослідженням покоління «Z» та його взаємозв'язку із філософією постмодерну, а також впливу пандемії на освіту дітей цього покоління.

Філософський контекст епохи постмодерну. В 1970 році на VII Міжнародному соціологічному конгресі американський соціолог Деніел Белл уперше оприлюднив свою концепцію постіндустріального суспільства. Головною ознакою постіндустріального суспільства, що відрізнялась від попередньої моделі суспільного розвитку, стало панування наукових знань. За твердженням дослідника, саме автономний розвиток науки є передумовою нової організації структури суспільства.

Осмислення поняття «постмодерн» перебуває у стані постійного розвитку. На сьогодні у світі кількість концепцій, які прагнуть пояснити особливості постмодерну збільшується. Проте й досі існує проблема дефініції самого терміна «постмодернізм». Так, В. Кремінь, В. Ільїн визначають: «Постмодернізм – як складний, неоднорідний соціокультурний і філософський феномен, який утвердився в західному суспільстві у 70-80-ті роки ХХ ст.» [10, с. 297].

Вітчизняний науковець В. Пазенок дає таке визначення: «Постмодернізм – збірне поняття, яке за своєю суттю об'єднує всі концепції, які піддають радикальній критиці самі засади, принципи та ідеали філософії та культури нового часу («епохи модерну»), представлені у творах її класиків, зокрема діячів Просвітництва» [12, с. 10].

Постіндустріальна епоха породжує абсолютно інше середовище, в якому «заперечується ідеологія і практика володарювання, домінування, насилля, війни на користь цінностей плюралізму, рівноправного діалогу, дискурсу, миру й згоди» [4, с.154].

Явище постмодернізму має багато визначень, проте найчастіше його розглядають як інтелектуальну течію, що пов'язана із змінами понять знання та освіта. Найбільш повно досліджує цю ситуацію Ж.-Ф. Ліотар у праці «Стан постмодерну» [16]. Це соціокультурне явище, на його думку, пов'язане зі зміною статусу знання в суспільстві. Адже, у нових реаліях «Знання виробляється й буде вироблятись для того, щоб бути проданим, а споживається й буде споживатись для того, щоб набути вартість у новому продукті [16, с.16-17].

Чи варто у такій ситуації змінити статусу знання перформатуватись освіті? І чи буде освітнє середовище турбуватись більше про те, як знання продати, а не про те, як сформувати цілісну особистість та громадянина?

Ідеї постмодернізму можна характеризувати як неоднозначні, втім, переважна більшість науковців вказують на беззаперечний їх вплив на різні сфери суспільного життя, зокрема й на освіту.

На думку одного із дослідників цієї проблеми А. Єрмоленка: «Освіта повинна бути орієнтована не так на засвоєння уже відкритого, як на пошуки нового, що вже виникає» [8, с.83].

У рамках постмодернізму філософія змінює способи осмислення феноменів, які складають її предмет та змушена реагувати на постійні виклики сучасності. Перетворення суспільства у суспільство постмодерне змінило основні акценти у розумінні сутності людини та середовища її перебування. Загалом його можна визначити як «суспільство ризиків», яке накладає відбиток і на усі процеси, зокрема і освітні.

Перехід до нового типу цивілізації – «інформаційного суспільства» спричинив зміни у всіх сферах життя, не залишилась осторонь й освіта, як вагомий соціальний інститут.

Головними вітчизняними дослідниками проблем філософії освіти є: В. Андрущенко, І. Бех, А. Губерський, В. Кремень, П. Кононенко, М. Култаєва, І. Предборська, І. Степаненко, Н. Сухова та ін.

В умовах кризи попередньої системи освіти постала необхідність перегляду головних принципів освітньої діяльності та зміни освітньої парадигми. Питанням дослідження парадигми освіти приділяли увагу: В. Андрущенко, М. Бойченко, І. Зязюн, В. Кізіма, В. Краєвський, В. Пилиповський, М. Романенко, О. Уваркіна та ін. Утім, і сьогодні ця проблема є актуальною для вітчизняної освіти.

Класична освітня парадигма була створена під впливом певних «філософських і педагогічних ідей, які були сформульовані в кінці XVIII– початку XIX ст. Я.А. Коменським, Й.Г. Песталлоці, Й. Гербартом, А. Дістервегом, Дж. Дьюї та іншими мислителями» [19, с. 38].

Проте, вважає професорка І. Предборська, ця парадигма себе вичерпала і не відповідає вимогам сучасного суспільства [19, с. 39]. Тому необхідним є перехід до нової освітньої парадигми «під якою розуміється сукупність принципів, ціннісних настанов і способів організації освітньої діяльності, які визначають кут зору на освіту: її мету, модель та освітній ідеал, адекватний антропологічним та соціокультурним запитам суспільства» [19, с. 38].

Освітні особливості дітей покоління «Z». Теорію поколінь створили американські вчені Нейл Хоув і Вільям Штраус [21] у

1991 році. Основою цієї моделі є цінності людей. На думку сучасних учених, покоління є групою людей, народжених у певний віковий період, які випробували вплив одних і тих же подій, особливостей виховання, зі схожими цінностями.

Американські вчені Нейл Хоув і Вільям Штраус виділяють шість поколінь: покоління переможців або «GІ» (народилися в 1901-1922); мовчазне покоління (1923 – 1942); покоління «бумерів» або «бебі-бумери» (1943 – 1963); покоління «Х» (1963 – 1983); покоління «Y» (1983 – 2003); покоління «Z» (2003 – 2023) [14, с. 37].

«Теорія поколінь» дає чітку та ґрунтовну характеристику поколінням залежно від років народження та соціально-технологічних умов формування. І для ефективного вирішення суспільних проблем необхідним є врахування специфіки кожного із поколінь для налагодження ефективної співпраці між ними.

Покоління «Х». Цінності цього покоління формувалися під впливом «холодної війни», перебудови, поява СНІД, війни в Афганістані. Це покоління людей готових до змін, для яких визначальними особистісними якостями є: індивідуалізм, можливість вибору, глобальна інформованість, технічна грамотність, прагнення вчитися впродовж усього життя, неформальність поглядів, пошук емоцій, прагматизм, надія на себе, рівноправ'я статей.

Покоління «Y» (міленіали). Формування цього покоління відбувалося при розпаді СРСР, терактах, появі атипової пневмонії, бурхливому розвитку цифрових технологій. Звичною дійсністю стали мобільні телефони та Інтернет. Головні цінності цього покоління: громадянський обов'язок, мораль, відповідальність, негайна винагорода, однак при цьому психологи відзначають їх наївність і вміння підкорятися. «Y» вирости в епоху віртуального світу, комп'ютерів, цифрових технологій.

Покоління «Z». А.Єрмоленко розглядає це покоління як дітей батьків з покоління «Х», які були першим поколінням, просунутим в інформаційному плані. «Z» народжуються з Інтернетом у руках. Те, що попередні покоління називали «новими технологіями» або «технологіями майбутнього», для покоління «Z» уже дійсність. Головними цінностями для них є сім'я, дружба, любов, кар'єра і гроші. «Z» – перше покоління, яке повністю народилося в часи глобалізації та постмодернізму [5, с.86].

Дітям покоління «Z» зручніше спілкуватися онлайн, а не особисто і друзі в соціальних мережах для них так само важливі, як і реальні, зазначає Ю. Великий [10, с.252]. Вісім з де-

сяти представників покоління «Z» зареєстровані в соцмережах і вважають віртуальне життя не менш вагомим, ніж реальне.

Утім, занурення у віртуальне життя спричиняє також збільшення кількості депресивних станів та психологічних розладів серед дітей починаючи з 2011 року, зазначає американський психолога Джин Твендж [17, с. 38].

У «Теорії поколінь» Нейла Хоува і Вільяма Штрауса дається чітка та ґрунтовна характеристика шести поколінням у залежності від років народження та соціально-технологічних умов формування. Для найбільш ефективної суспільної взаємодії необхідно врахування специфіки кожного із поколінь. Найбільш проблемною ця взаємодія між поколіннями може бути у освітній діяльності.

Освіта завжди була і залишається основним способом розвитку людини та суспільства. Зарубіжні та вітчизняні вчені відзначають, що система освіти не задовольняє сучасні вимоги та внаслідок цього перебуває в стані кризи. Класична освітня модель із орієнтацією на засвоєння великого об'єму всіх можливих наук більше не є ефективною у сучасних умовах. Нова парадигма освіти повинна враховувати всі виклики цивілізації, зокрема і наявність безперервного потоку інформації, освітніх та психологічних особливостей здобувачів освіти.

Перш за все потрібно розглянути питання: хто здійснює освітній вплив, хто навчає. Сьогодні немає аналітичних публікацій, які б давали уявлення про те, чи зрозумілими та прийнятними є вимоги нової освітньої парадигми для сучасних вітчизняних педагогів. Більша частина педагогів, які навчають зараз – це випускники радянських вузів, із величезним віковим розривом із сучасною молоддю. Інакше кажучи, сьогодні це представники нашого соціуму народжені в період з 1954 по 1984 роки. Відповідно до даних «Теорії Поколінь», ці категорії відповідають поколінням «Бебі-бумерів» та «X».

«Бебі-бумери» вміють гарно планувати та бачити ситуацію стратегічно, оскільки вони хочуть жити довго й активно, особливою цінністю для них є успіх у кар'єрі, вони вміють формувати хороші команди, щоб досягти мети та виконати роботу, а також, цінують персональний розвиток. «X» вірять, що блискучу кар'єру можна побудувати тільки наполегливою працею, вони звикли поступово підніматися кар'єрними сходами.

Сучасне покоління дітей багато у чому відрізняється від батьків та прабатьків. Їхня унікальність формується за раху-

нок того, що вони живуть в умовах цифрового, інформаційного суспільства. «Z» – перше покоління, яке повністю народилося в часи глобалізації та постмодернізму. Персональні комп'ютери, легкий та швидкий доступ до Інтернету, величезні можливості доступу до інформації є для них складовими повсякденного життя.

Зарубіжні та вітчизняні дослідники звертають увагу на психологічні та фізіологічні особливості покоління «Z», які безсумнівно впливають і на їх освітні можливості.

Сьогодні діти сприймають Інтернет не як набір технологій, а як середовище проживання. Це вже не окрема віртуальна реальність, а частина їх життя. І цей спосіб життя розходиться з способом життя батьків. Дослідження 2015 року показують: майже 80% школярів використовують Інтернет 3 години на добу. Кожен шостий проводить там близько 8 годин на добу [15].

Усе це говорить про те, що виникає нова соціальна ситуація розвитку. Відбувається виникнення нових психологічних контекстів і феноменів, нових форм взаємовідносин, зміна прийнятих у культурі соціальних практик.

Якщо раніше психічний стан та розвиток залежав від навколишнього середовища, батьків, книг і т.д., то зараз Інтернет має безпосередній вплив також. Через те, що у дітей починає видозмінюватись пам'ять у бік не запам'ятовування інформації, а швидкого пошуку та оцінки на достовірність її, виникає проблема концентрації уваги. Середня тривалість концентрації уваги значно зменшилася у порівнянні з тим, що було 10-15 років тому [9, с. 85].

Це особливо помітно, коли дітей намагаються вчити традиційними методами в школі. Далі цей процес може піти у двох напрямках: або буде посилюватися розсіювання уваги, коли людина стежить за всім відразу і мало на чому зосереджується, або діти будуть вчитися розподіляти свою увагу.

Також, варто зазначити, що є таке явище як проблема сенсорної депривації. Коли діти проводять більшість свого вільного часу в Інтернеті, відсоток отримання сенсорних сигналів із навколишнього середовища помітно зменшується, тому відчуття світу може стати менш чуттєвим. Може притуплятися сприйняття запахів, звуків реального світу. Дитина може боятися дотиків. Це може призвести до складнощів у сприйнятті власного тіла, його можливостей, складнощів у сприй-

нятті себе як окремої фізичної сутності, що важливо для формування ідентичності. Зараз надзвичайно гостро постає проблема самооцінки дитини, напряду зв'язаної із її фізіологічною ідентичністю. Крім того, сприйняття людей та їх оцінка часто ґрунтуються на невербальній інформації. Дитина не вчиться зчитувати ці сигнали [7, с. 6].

Крім психологічних проблем, є проблеми комунікації між учителем та учнем. Старшому поколінню в образі Бумерів та «Х» ефективним вбачається сувора дисципліна і субординація учня чи студента, а також наявність єдиної форми одягу. Намагання переорієнтувати наступні покоління під системи освіти ефективні в минулому не приведе до позитивного результату.

Стрімка діджиталізація безсумнівно впливає на самоідентифікацію сучасних дітей. Слушно зазначає М. Бойченко: «Така ситуація, звісно, породжує і певні негативні прояви – ігрову залежність, залежність від захоочення з віртуального світу, тролінг, боулінг, кліпова свідомість тощо вже доволі широко досліджені не лише сучасними психологами і соціологами, але й філософами. Однак, така діджиталізація повсякденності все ж має значно більше позитивних проявів, роблячи сучасне суспільство більш відкритим, інклюзивним, доступним і варіативним [1, с. 24].

Як стверджує у своїй науковій роботі Б. Гривнак: «Глобалізація, зміна технологій, перехід до інформаційно-технологічного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовляють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі; ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем» [6, с. 13].

Світ змінюється – діти народжуються і формуються в інноваційних для старших поколінь умовах. Ці умови для них є нормальним середовищем і закладають у дітях перспективи до майбуття.

Таким чином, ми вважаємо, що нинішні освітні процеси мають бути кардинально змінені, адже покоління «Z» – це особливі учні. Ми вважаємо, що покоління «Z» повинне мати особливі умови здобування освіти та методи навчання. Освітній заклад, створений у ХХ столітті, без інтеграції в сучасні реалії та врахування перспектив розвитку суспільства, не здатен підготувати підростаюче покоління до життя.

Глобальна пандемія та освіта генерації «Z». Дистанційне навчання з'явилося досить давно, ще у XVIII ст. Тоді воно мало форму звичайної кореспондентської освіти – студентам надсилалися всі необхідні навчальні матеріали поштовими відправленнями. Сьогодні система дистанційного навчання дозволяє людям здобувати нові знання за допомогою персонального комп'ютера з безперешкодним виходом у всесвітню мережу.

За відповідними правовими документами, котрі стосуються організації дистанційної освіти, вона визначається як цілком «індивідуалізований процес передання і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчання у спеціалізованому середовищі, що створене на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [18].

Не зважаючи на існування дистанційної форми навчання для більшості з нас більш звичними формами здобуття освіти є школи, університети з очною формою навчання. Проте у 2020 році сталося непередбачуване, що змусило увесь світ зайнятися пошуком нових способів навчатися *without breaks and troubles*. На мій погляд, саме пандемія пришвидшила перехід сучасної освіти з платформи класно-урочної системи (або лекційно-семінарської у випадку університетів) на ґрунт навчального фрілансерства.

Ця глобальна пандемія, безсумнівно, позначиться на освіті нинішнього покоління «Z», найстаршому представнику якого зараз 25 років, оскільки багато людей зіштовхуються зі скасованими іспитами та культурними заходами, що змушує сферу освіти переносити на простори віртуального світу. Відтак, нині генерація «Z» формується завдяки технологіям, де поняття FOBA (страх бути самотнім) та FOMO (синдром втрачених можливостей) означають очікування миттєвої комунікації та зворотного зв'язку, які здійснюються завдяки таким популярним серед юзерів програмам як Instagram, Twitter, Snapchat та ін. [11].

На перший погляд, така інтерактивність освіти щоразу має сприяти кількісному підвищенню рівня знань, однак дуже часто студенти не можуть оптимально розподілити свій час, що, у свою чергу, призводить до помітного вивіщення одних галузей знань на шкоду іншим [20].

Учені Т. Марусей та Т. Білик вважають, що система дистанційної освіти підвищує ефективність і якість навчання за допомогою додаткових можливостей пізнання навколишньої дійсності й самопізнання, розвитку особистості слухача; управління навчально-виховним процесом, проведення моніторингу (контроль, корекція результатів навчальної діяльності, комп'ютерне педагогічне тестування і психодіагностика); поширення науково-методичного досвіду; організації інтелектуального дозвілля [13, с. 17].

Утім, О. Горбатюк зауважує, що «дистанційна освіта не зможе стати повноцінним заміщенням традиційної освіти. Вона нездатна створити студентську атмосферу й замінити живе спілкування з викладачем» [5, с.22].

Щодо впливу пандемії на покоління «Z» можна висловити низку цікавих міркувань з цього приводу. По-перше, якщо розглядати це з боку позитивних моментів, то можна зазначити, що сидячи вдома з дистанційним навчанням у людини є більше часу для справді потрібних речей, на які не вистачало часу в звичайний, позакарантинний час. Це показало, представникам покоління «Z», що є зовсім інший світ з іншими можливостями. Світ, у якому вони не змушені прокидатися кожного ранку за 2 години до початку занять, збиратися, йти туди та сидіти на уроках, 50% яких потрібні учням лише для загального розвитку і, особливо в 11 класі, важливого значення не мають. Діти витрачають близько 9 годин у школі, 2,5 з яких – це перерви. Додавши до цього дорогу додому і на додаткові заняття, у співвідношенні часу та ефективності виконання роботи, отримуємо не надто вражаючий результат. Сидячи вдома, коли можна все детально розпланувати, без даремно втрачених годин на дорогу туди і назад, і тиняння по школі на перервах, навчальна діяльність учнів може бути більш результативною. Звісно це при тому, якщо внутрішні міркування тінейджера трохи вищі за думку, що карантин – це чудова пора для того, щоб переглядати однотипні серіали і спілкуватися з друзями онлайн. Я також схильна вважати, що дистанційне навчання – це унікальна можливість для того, щоб ефективно підготуватись до екзаменів.

Проте, з іншого боку не слід забувати й про низку проблем, які потребують вирішення, та негативний вплив дистанційної освіти. Окремо хочу сказати про особливості спілкування, адже дистанційне спілкування часто сприймається користу-

вачем як «знеособлене», що вимагає насправді дещо більшого самоконтролю, ніж при спілкуванні віч-на-віч, однак, на жаль, може «знімати» ряд соціально-прийнятних обмежень, які ми називаємо «етикою спілкування». Будь-яке, навіть найшвидше, спілкування через глобальну мережу – це лише опосередковане спілкування. Особисте, живе спілкування залишається поза кадром. Воно стає короточасним, поверховим, збіднюється його емоційний компонент.

Накопичення інформації починає займати більше часу, ніж її обговорення, знижується культура письмової мови, скорочується час, коли людина в спілкуванні може проявити себе як індивідуальність, збільшується час рольового, офіційного спілкування, а також зростає конфліктність [18].

Дистанційна форма навчання вплинула абсолютно на все населення. Беручи до уваги міленіалів та покоління «Z», дистанційна форма навчання і взагалі весь карантинний період, відкрив нові можливості та вказав на недоліки деяких сфер життя. Я вважаю, що ці зміни скоро будуть однією із рушійних змін сфери навчання у нашому суспільстві. Адже ми особисто стали свідками того, як було, і як стало, відчули на собі початок нових можливостей, які потребують розвитку.

Підсумовуючи, слід зазначити, що під час пандемії дистанційне навчання є найперспективнішою, швидкозростаючою й досить ефективною системою освіти. Враховуючи освітньо-психологічні особливості дітей покоління «Z», можемо стверджувати, що дистанційна форма навчання є для них більш зручною та зрозумілою, ніж для попередніх поколінь. У епоху постмодерну змінилися фундаментальні основи усього суспільного життя. Новими ознаками постмодерного суспільства стали фрагментарність культури та колажність, зміна образів та гра. У таку ситуацію постмодерну приходять «сучасна людина».

Перехід до нового типу цивілізації – «інформаційного суспільства» спричинив зміни у всіх сферах життя, не залишилась осторонь й освіта, як вагомий соціальний інститут. В умовах кризи попередньої системи освіти постала необхідність перегляду головних принципів освітньої діяльності та зміни освітньої парадигми. Ситуація постмодернізму впливає на зміни у освітній діяльності, включно із формами та методами навчання. Зміни освітньої парадигми змушують усе більше орієнтуватися на гуманітарні цінності, на нову людину. При цьому вплив пандемічної кризи на освітні процеси є безсумнівним та вимагає

більш детального дослідження. Вивчення освітніх процесів потребує й врахування «Теорії поколінь», що дає чітку та ґрунтовну характеристику поколінням у залежності від років народження та соціально-технологічних умов формування, для налагодження ефективної співпраці між ними.

Примітки:

1. Бойченко М. Завдання для філософії освіти в Україні у світлі теорії поколінь. Філософія освіти. Philosophy of Education: науковий часопис / Інститут вищої освіти НАПН України, НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2019. № 2 (25). С. 8-34.
2. Ваховський Л. Постмодернізм і сучасна освіта. PRACENA UKOWE Akad emiim. Jana Długoszaw Częstochowie Pedagogika 2015, t. XXIV, s. 15-23.
3. Великий Ю.Ю. Діти-міленіали початку XXI ст. Вісник ХДАК. Випуск 53. 2018. С. 250-257.
4. Горбатенко В. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти. Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. № 5. С. 151-166.
5. Горбатюк О. В. Дистанційна освіта в Україні: особливості та основні проблеми. Педагогічна освіта: теорія і практика. Випуск 28 (1-2020). С. 15-25.
6. Гривнак Б.Л. Модернізація системи освіти України як чинник ціннісно-світоглядної визначеності суспільства: автореф. дис. канд. філос. наук : 09.00.10. Київ. 2016. 20 с.
7. Дмитріюк Н.С. Особистісний розвиток дитини в умовах психічної деривації. Технології розвитку інтелекту. 2014. Вип. 5. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2014_5_16
8. Єрмоленко А.Б. Розвиток національного освітнього простору в контексті надбань теорії поколінь. Вісник Національного університету оборони України. 2014. №3. С. 82-87.
9. Коростіль Л.А. Покоління Z: пошук способів педагогічної взаємодії. Електронне наукове фахове видання «Народна освіта». 2018. Випуск №1(34). С. 82-88.
10. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. К.: Книга, 2005. 528 с.
11. Лисиця Н. М., Белікова Ю. В. Студенти у соціальних мережах // Студент у сучасному комунікативному просторі: колективна монографія. / за ред. В. С. Бакірова. Харків: Вид-во ХНУ ім.

- В.Н. Каразіна, 2020. URI: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/23774>
12. Лях В.В., Йосипенко О.М., Любимий Я.В., Пазенок В.С, Райда К.Ю., Ситніченко Л.А. Соціокультурні та теоретичні засади філософії постмодерну К., 2017. 312 с.
 13. Марусей Т.В. Білик Т.А. Сучасні тенденції розвитку дистанційної освіти в Україні. Science, Research, Development. Pedagog. 2018. № 8. С. 14-17.
 14. Матвійчук О. Є. Теорія поколінь: чому ми різні та як порозумітися одне з одним. Практика управління дошкільним закладом: щомісячний спеціалізований журнал. 2018. №7. с. 36-42. URI: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25576>
 15. Солдатова Г. Покоління Z: психолог розповіла, як Інтернет змінив сучасних дітей [Електронний ресурс] URI: <https://ukr.media/science/272956/>
 16. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар; Пер.с фр. Н.А.Шматко. Москва: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. 159 с.
 17. Твендж Джин. Поколение селфи: кто такие миллениалы и как найти с ними общий язык [пер. с англ. Е. Деревянко]. М.: Эксмо. 2018. 336 с.
 18. Ткачук Л.В. Психологічні особливості дистанційного навчання як перспективної освітньої технології. URI: https://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=20
 19. Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В.Андрущенко, І.Передборської. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
 20. 4 ways COVID-19 could change how we educate future generations. Переклад: Каріна Кальник. URI: <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/4-ways-covid-19-education-future-generations/>
 21. Neil Howe, William Strauss. Millennials rising: the next great generation. Vintage Books, 2000. URL: <http://books.google.ru/books?id=vmNkJ9oYc2IC>

Макаревич Олександра, учениця
Кам'янець-Подільського навчально-виховного
комплексу №9 ім. А.М. Трояна у складі
спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів
з поглибленим вивченням англійської мови
та школи мистецтв

Педагогічний керівник: **Корольок А.**,
учитель історії Кам'янець-Подільського
навчально-виховного
комплексу №9 ім. А.М. Трояна у складі
спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів
з поглибленим вивченням англійської мови
та школи мистецтв

ЄВРОСИРІТСТВО ЯК ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Реалії сьогодення змушують батьків обирати між моральними та матеріальними благами й схилиючись на бік останніх, вони стають трудовими мігрантами. Відповідно, все чисельнішою стає група дітей саме трудових мігрантів, яких більшість як державних діячів і науковців називають «соціальними сиротами». При цьому зауважимо, що єдності у розумінні поняття «соціального сирітства» немає. Як і на законодавчому полі немає визначення «соціального сирітства», хоча воно використовується на державному рівні.

Збільшення кількості дітей трудових мігрантів, відсутність єдності у визначенні не лише їх приналежності, а й статусу, дотриманні прав, а разом з тим поява на європейських теренах поняття «євросирітства» обумовлює актуальність проблеми.

Зазначимо, що проблема соціального сирітства є широко дослідженою науковцями, однак формулювання й виокремлення саме дітей трудових мігрантів як «євросиріт» є абсолютно новою.

Так, практично всі країни Східної Європи б'ють на сполох, констатуючи зростання кількості безпритульних дітей, чії батьки виїхали на заробітки. Латвія трудову міграцію назвала «національною катастрофою».

У країнах Європейського Союзу «євросиротами» називають дітей, в яких обоє батьків є трудовими мігрантами, або один з них залишився вдома з дитиною. Усіх їх, попри те, що де-юре вони мають батьків і де-факто можливість зв'язатися з

ними, тут називають соціальними сиротами, бо вони почуваються як сироти [5].

Слово «євросирота» часто згадується у зв'язку саме із Польщею. Ще з падінням «залізної завіси» наприкінці 80-х рр. XX ст. тисячі людей з Польщі, Румунії, Болгарії, Латвії та Литви попрямували на Захід на пошуки роботи. Понад 2 млн поляків, які офіційно є громадянами своєї країни, працюють у західних країнах Європейського Союзу. Таким чином, проблема покинутих дітей трудових мігрантів перетворилася з національної на загальноєвропейську, яку тепер намагаються вирішувати на наднаціональному рівні. У Польщі визначають, що «євросирітство» – це ситуація, коли еміграція батьків/батька викликає руйнування основних функцій родини, таких як забезпечення безперервності процесу соціалізації, емоційної підтримки дитини й передачі культурних цінностей». Польські експерти настільки детально вивчають проблему, що зауважують на тому, що погіршення демографічної ситуації в країні напряму залежить від темпів трудової еміграції, адже їдуть люди дітородного віку [4].

Усвідомлюючи важливість «живого» спілкування дітей і батьків. Польський уряд профінансував можливість за символічну ціну – 20-30 євро полетіти у будь-яку країну Європи. Це безумовно сприяє частішим контактам у родинях [12].

У Румунії, де за оцінками Фондації Сороса близька 300 тисяч євросиріт, вже в 90-ті роки було засновано рекордну кількість неурядових організацій та інституцій опіки за дітьми трудових мігрантів.

За ініціативи та підтримки таких організацій у 2005 році Національний департамент захисту прав дитини та Міністерство праці Румунії підписали угоду, згідно з якою батьки, що виїжджають за кордон, мають перед цим призначити офіційного опікуна, що відповідатиме за добробут дитини, поки батьків немає в країні.

На жаль, документ, який виглядає дуже ефективним на папері, виявився недієздатним на практиці: виникла, перш за все, проблема виявлення та моніторингу дітей трудових мігрантів, спричинена нестачею грошових та людських ресурсів, а слабка координація між відповідальними інститутами привела до того, що стратегія залишилася лише в планах.

Наразі найактивнішими захисниками прав дітей трудових мігрантів у Румунії залишаються саме неурядові організації, що

у більшості своїй отримують фінансування з-за кордону: міжнародна платформа «Врятуй дітей» (Organizatia Salvati Copiii/Save the children Romania) та неурядова організація «Соціальна Альтернатива» (Alternative Sociale Association), яка започаткувала програму «Один вдома» (Home alone) для боротьби з негативними наслідками трудової міграції батьків [4].

У Литві приблизно 5 % дітей (а це близько 20 тисяч) мають батьків-трудомих мігрантів – лише з 2011 по 2016 роки більше 200 тисяч громадян країни поїхали працювати до Великобританії, Ірландії, Норвегії та інших західноєвропейських держав [4].

Через фінансову кризу 2007-2008 рр. економічна ситуація в країні значно погіршилася, і кількість батьків-емігрантів, змушених розлучитися з дітьми, почала різко зростати. Тому вже в 2007 році литовський уряд ухвалив закон, який вимагав від батьків повідомляти місцеві органи влади кожного разу, коли діти на довгий час залишалися під опікою дідусів та бабусь, або інших родичів чи знайомих [10].

Розглянувши поняття «євросирітства», ми можемо констатувати, що не лише термін, а й саме дане соціальне явище є загальноєвропейським. Також непоодиноким з'являється формулювання, що «євросирітство» це соціокультурний феномен, який детально тлумачиться як незвичайне, рідкісне явище або факт, який важко збагнути [16].

Сирітство буває двох видів: біологічне або природне та соціальне. Природні сироти – це ті діти, які залишилися без батьків через їхню смерть. Соціальні сироти – це діти, які залишилися без належного піклування при живих батьках [19]. Сирітство, як соціальне явище існує у будь-якому суспільстві: завжди були, є і будуть діти, які з різних причин залишаються без батьків, а їх виховання відбувається або в іншій сім'ї, або в спеціально створених для цього установах [17]. Провівши соціологічне опитування, ми переконались, що у всіх респондентів слово «сирота» викликає неприємні асоціації: (дитина без батьків – 78 осіб, самотність – 80 осіб, потребує допомоги – 69 осіб, бідність – 67 осіб, рання зрілість – 57 осіб, жалість – 49 осіб, дитячий будинок – 45 осіб, нещаслива дитина – 31 особа, страх – 31 особа, сум – 29 осіб, несправедливість – 26 осіб, невихованість – 12 осіб, жебрацтво – 5 осіб, глузування – 2 особи). Коли саме з'явився термін «соціальне сирітство» не відслідковано. Ю. Чернета наводить статистичні дані, які

вважають. Так, за її словами 98 % дітей-сиріт – це соціальні сироти та лише 2 % – біологічні [18].

Треба відмітити, що в українському законодавстві поняття «соціальні сироти» не вживається, хоча воно використовується на державному рівні.

У Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків» чітко розрізняються «діти-сироти» (діти, батьки яких померли або загинули) і «діти, що залишилися без піклування батьків» (діти, які були залишені без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, позбавленням батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків зниклими безвісти або недієздатними, оголошенням їх мертвими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та їх затриманням під час слідства, розшуком для них правоохоронні органи пов'язані з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю інформації про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також дітей, розлучених зі своїми сім'ями, кинутих дітей, батьки яких невідомі діти, кинуті батьками, і бездомні діти) [6]. Як бачимо до переліку дітей-сиріт, діти батьки яких працюють за кордоном не відносяться.

Деякі науковці розглядають соціальне сирітство як наявність осіб, у яких спостерігаються проблеми з соціальною адаптацією, людей, які повернулися з місць позбавлення волі, безпритульних тощо. Наявне ототожнення сиріт із особами з обмеженими можливостями будь-якого віку, прагнення охоплення поняттям «соціального сирітства» усіх соціально вразливих верств населення, а не лише дітей.

Для порівняння, розглянемо твердження сучасних дослідників відносно сутності соціального сирітства. Так, Пеша І. вважає, що соціальне сирітство – явище, яке спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини [11]. Суходольська А. що це діти, від яких відмовились одразу після народження, або діти з асоціальних сімей, які вимушені мешкати на вулиці, оскільки батьки кинули їх напризволяще [15]. Яковлєва В. каже, що «соціальні сироти» це діти-сироти – діти, які мають біологічних батьків, але вони з певних причин не займаються вихованням дитини та не піклуються про неї [21].

Ряд дослідників натомість визначають соціальне сирітство як соціальне явище усунення значного кола осіб від виконання ними батьківських обов'язків або байдужості щодо цього (деформація батьківської поведінки) [20].

Таким чином, ми можемо резюмувати, що терміном «соціальні сироти» у більшості випадків узагальнюють велику кількість дітей, які залишилися без піклування батьків з різних причин. При цьому ж, дітей батьки яких працюють за кордоном або ж не вирізняють узагалі з цього контексту, або ж навпаки саме дітей заробітчан називають «соціальними сиротами». Разом з тим, соціальним сиротам офіційно надається статус «діти, позбавленя батьківського піклування». Однак, не всі діти відповідно до законодавства підлягають під цю категорію. Поза увагою залишається якраз числена категорія дітей трудових мігрантів.

Однак до 2016 року в нашій державі не було й офіційного статусу «дитина трудових мігрантів». Лише з 1 січня 2016 року в Україні набрав силу закон «Про зовнішню трудову міграцію», в якому вперше згадуються діти трудових мігрантів та їх права. Втім, хоча цей закон гарантує захист соціальних прав дітей трудових мігрантів, у тому числі право на задоволення їхніх «національно-культурних, освітніх, духовних і мовних потреб», у документі не прописаний механізм, завдяки якому ці потреби мають здійснюватися, так само не є зрозумілим, на які кошти [7].

На нашу думку, цим наші державні органи, науковці, суспільство нівелюють проблему. Адже по факту у нас дітей, трудових мігрантів відносять до соціальних сиріт із невизначеним соціальним статусом. Формулювання «євросирітство» з однієї сторони приверне більше уваги до проблеми, а з іншої виокремить таких дітей із узагальнюючого терміну «соціальні сироти».

Також, побутує думка, що явище соціального сирітства практично не можливо викоринити через багато об'єктивних і суб'єктивних причин [2]. Непоодинокими є дослідження, в яких науковці досить детально описуючи головні ознаки дітей, яких вони називають соціальними сиротами, взагалі не згадують у цьому переліку дітей трудових мігрантів [8].

Утім, на нашу думку, чи не першою проблемою, що потребує вирішення, є відсутність ефективної методики обліку дітей трудових мігрантів, адже для того, щоб допомогти їм, цих дітей спочатку треба знайти.

Як бачимо діапазон цієї цифри дуже великий. При написанні наукової роботи ми мала розмову із представниками

шкіл та садочків й на моє запитання, то скільки ж у вас у закладі дітей трудових мігрантів, жоден з них не може назвати офіційну цифру, оскільки батьки або ж родичі приховують правду. Причини різні.

Точна кількість «дітей-євросиріт» в Україні невідома, оскільки не з'ясована остаточна цифра трудових мігрантів. Однак, за різними оцінками, вона становить близько 3 млн. осіб. Частина з них – сезонно [3].

Щодо неофіційних цифр, то лише за даними станом на 2009 р. кількість українських трудових мігрантів варіювалась від 2 до 7 млн. осіб. Якщо більше 93% мігрантів заявляють, що мають від одного до трьох дітей, то кількість дітей залишених в Україні на одного з батьків, на старше покоління, сусідів чи й просто на самих себе, теж ведеться на мільйони [12].

На жаль, трудова міграція в Україні має жіноче обличчя. Євросирітство – це лише наслідок безробіття, що змушує жінок виїжджати за кордон на роботу. Більшість трудових мігранток – жінки із сільської місцевості.

Експерти стверджують, що з відсутністю батьків прояви девіантної поведінки у дітей стають частішими. Дитина стає більш агресивною, починає пропускати школу, робить дрібні правопорушення. Зростає число випадків комп'ютерної залежності, що часто є причиною пропуску навчання. Відомі випадки залучення дітей із сімей трудящих-мігрантів в алкоголізм, наркоманію і бродяжництво [13].

Підтвердженням вище зазначеного є документальний фільм «Жінка –банкомат» присвячений українським жінкам, які працюють на заробітках в Італії. Автори фільму роблять спробу з'ясувати, чому жінки від'їджаючи на рік до Італії, не повертаються й через 15 років. Цікаво, що майже всі героїні не мають чоловіків. Усі вони розлучені або не забажали жити з чоловіками, які не здатні забезпечувати родину чи зловживають алкоголем. Одна з героїнь упевнена, що гроші, які вона заробляє, можуть зробити щасливими її дітей та чоловіка.

Однак, відповідь на це питання у фільмі зовсім інша. Гроші не роблять дітей щасливішими, вони роблять їх егоїстичними споживачами, які гадки не мають, що таке праця і що таке заробітки [14].

У 2013 році до рейтинга «Книжка року» увійшла збірка оповідей «Мама по скайпу», до якої увійшло одинадцять

оповідань різних українських авторів, які переповідали реальні історії українських родин [5].

Нині багато експертів віщують, що «світ уже ніколи не буде таким, як до пандемії COVID-19»; докорінні зміни прогнозують у всіх без винятку сферах життя. Чи змусила пандемія повернутись батьків до дітей?

17 червня 2020 року на сайті міжнародного громадсько-політичного тижневика «Дзеркало тижня» було опубліковано статтю директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи НАН України академіка Елли Лібанової щодо трудової міграції з України. Зі слів академіка, масштаби повернення українців з-за кордону виявилися не такими катастрофічними, як очікувалося: надходження приватних переказів у березні-квітні 2020 року порівняно з попереднім (рекордним) роком зменшилися тільки на 8%: з 1,892 до 1,748 млрд дол. За даними Всеукраїнської асоціації компаній з міжнародного працевлаштування, з середини березня по кінець травня 2020 року повернулися близько 500 тис. мігрантів, переважно тих, хто мав короткострокові контракти. Довгострокові мігранти, чимало яких мають дозволи на постійне проживання, а інколи й громадянство країн-реципієнтів, частіше залишалися за кордоном [1].

Вражає, що поряд із явно вираженою, кричущою проблемою, ряд науковців, досліджуючи феномен соціального сирітства та пропонуючи шляхи вдосконалення державної політики щодо соціального захисту цих дітей, продовжують ніби не помічати дітей трудових мігрантів [9]. Утім, провівши власне опитування, ми з'ясували, що, далеко не всі розуміють взагалі поняття «соціальні сироти». Так, на запитання «Хто на вашу думку підлягає поняттю «соціальні сироти»?», були отримані такі відповіді:

- це діти батьки яких позбавлені батьківських прав – 46 осіб (46 %);
- це діти у яких є батьки, але вони ними не займаються, «діти вулиці» – 14 осіб (14 %);
- вперше чую – 12 осіб (12 %);
- це діти, які отримують мало уваги – 10 осіб (10 %);
- це діти із дитячих будинків – 10 осіб (10 %);
- це діти, батьки яких працюють за кордоном – 8 осіб (8 %).

На запитання, як доречніше і правильніше, на вашу думку, називати дітей, батьки яких працюють за кордоном, були отримані такі відповіді:

- А) діти, батьки яких працюють за кордоном – 58 (58 %);
- Б) «соціальні сироти» – 8 (8 %);
- В) «євросироти» – 4 (4 %);
- Г) діти трудових мігрантів – 30 (30 %).

Заслугує на увагу дослідження, яке спільно провели українські та польські науковці, розглядаючи проблему євросирітства. Так, ними було розроблено анкету-опитувальник «Як я використовую сучасні способи комунікації?». Впродовж 2016 року проанкетовано 156 дітей-євросиріт середнього і старшого шкільного віку, що навчаються у школах гірського регіону Івано-Франківщини (Надвірнянська ЗОШ I-III ст. № 3, Надвірнянська ЗОШ I-III ст. № 4, Саджавська ЗОШ I-III ст. Надвірнянської районної ради, Ланчинська ЗОШ I-III ст. Надвірнянської районної ради). Із загальної кількості опитаних дітей у 14 % на момент анкетування за кордоном перебували мама і тато, а в решті 86 % був відсутній хтось один із батьків.

Отже, охарактеризувавши й окресливши існуючі проблеми дітей трудових мігрантів в Україні, ми все ж схиляємось до думки, що вони тотожні із європейським соціокультурним феноменом євросирітства. Однак, ні держава, ні суспільство, як показало опитування, не готові використовувати термін «євросироти» як власне і «соціальні сироти» для узагальнення цієї категорії дітей.

Примітки:

1. Академік Елла Лібанова: «Трудова міграція з України: вплив COVID-19» // Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/>
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посібник. Київ: Логос, 2003. С. 102-103.
3. Виступ Голови НБУ на щорічній дослідницькій конференції Національного банку України та Національного банку Польщі «Ринок праці та монетарна політика» // Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua>
4. «Євросироти»: з чим стикаються діти українських трудових мігрантів // Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/05/4/224005/>
5. Євросироти – що робити з дітьми трудових мігрантів? // Режим доступу: <https://zhinka-online.com.ua/novini-dlya-zhinki/sotcium/>

6. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» // Режим доступу: <https://docs.dtk.ua/doc/2342-15>
7. Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
8. Кальченко Л. В. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення. Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. 2012. № 19. С. 161 // Режим доступу: [dspace.luguniv.edu.ua › jspui](http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui)
9. Мордань О. Об'єктивні чинники впливу на державну політику щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків Соціальна і гуманітарна політика. 2013. С. 234.
10. Не всі вдома. Про проблеми трудової міграції // Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/family/ne-vsi-vdoma-pro-problemi-trudovoyi-migraciyi-.html>
11. Пеша І. В. Інформованість громадян України щодо причин та наслідків соціального сирітства Український соціум. 2004. № 2 (4). С. 40-51.
12. Рюль В. Життєві труднощі дітей трудових мігрантів в умовах становлення українського демократичного суспільства. Науковий вісник Ужгородського університету. 2009. №13. С. 214-217.
13. Себанадзе І. О. Соціально-психологічні фактори дезадаптивності та її корекція у підлітків: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 1997. 260 с.
14. Севрук В. Жінка – банкомат: працой поки не зломаєшся // Режим доступу: <https://www.zhinka-online.com.ua/>
15. Скалецький М., Оробчук О. Заробітчанство та проблема соціального сирітства в Україні // Режим доступу: [ena.lp.edu.ua › bitstream › ntb](http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb)
16. Суходольська А. С. Соціальне сирітство: історичні аспекти та сутність поняття. Вісник ЖДТУ. 2015. №2 (72). С. 190-196.
17. Феномен // Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>
18. Ченбай І. В. Сучасний зміст понять «сирота», «сирітство». Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2010. № 3. С. 4-10.
19. Чернета С. Ю. Соціальне сирітство, як соціально-правова проблема. // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
20. Чернописька Х. В. Концептуалізація понять «соціальне сирітство» та «соціальні сироти» в науковому дискусі.

Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. 2015. Вип. ¾ (27/28). С. 84-89.

21. Шевцова М. «Євросироти»: з чим стикаються діти українських трудових мігрантів // Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/>
22. Яковлева В. А. Подолання наслідків соціального сирітства як показник безпеки життєдіяльності суспільства. Духовність особистості // Режим доступу: URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/domtp_2011_6_26.pdf

Мельник Катерина,
здобувач освіти 10 класу
Кам'янець-Подільського ліцею

Педагогічний керівник: Атаманчук С.,
вчитель історії Кам'янець-Подільського ліцею

УКРАЇНСЬКИЙ ПОБУТОВИЙ РЕЛІГІЙНИЙ СИНКРЕТИЗМ

У світі існує значна кількість релігій і вірувань. Кожна із них має свою певну особливість та унікальність, однак також характерним є те, що всі вони мають між собою щось спільне, те, що їх поєднує.

Актуальність теми зумовлена тим, що в умовах українського державотворення та швидкого наростання темпів глобалізації роль релігійного чинника в житті українського соціуму зростає. Він повинен стати надійним фундаментом загальнонаціональної консолідації, важливою сполучною частиною між Україною та Європейським Союзом, засобом збереження власної культурної ідентичності під натиском уніфікованої масової культури.

Релігійна свідомість українських православних християн будувалась не лише на основі біблійних віровчень. Її фундаментом є синтез двох протилежних вірувань. Таке явище часто називають «двовір'ям». На території України так змогли поєднатись дві релігії – християнство та язичництво.

На сучасному етапі більшість дослідників релігійних вірувань широко застосовують термін «*синкретизм*» (від грец. слова – *syn*, лат. *creSCO* – сполучення, з'єднання). Під *релігійним синкретизмом* прийнято розуміти діалектичний процес взаємозв'язку, взаємовпливу й взаємопроникнення уявлень й культурних дій, які відносяться до різних релігійних систем.

Історично взаємопроникнення різних релігійних систем завжди мало місце при зустрічі кількох релігійних напрямків, незалежно від того примусово чи без примусу розповсюджувалися релігійні структури [4].

У процесі генезису й історичної трансформації конфесійної системи українців можна виділити кілька історичних етапів розвитку синкретизму: ранній синкретичний, синкретичний, розвинуто синкретичний. До того ж, кожний з них відображає певну стадію історичного та соціально-економічного розвитку народу, певний історичний рівень розвитку релігії, характер взаємодії основних елементів синтезу.

Ранній етап еволюції релігійності народу можна умовно назвати *раннім синкретичним, просинкретичним етапом*, який передує розвинутому синкретизму. Типовим його проявом були релігійні вірування східних слов'ян, у яких мали місце синкретизовані залишки всіх видів і форм ранніх релігійних уявлень: фетишизму, тотемізму, анімізму, магії й т.д. Ці форми релігії були уособленням конкретних предметів і явищ природи. Характерною рисою раннього синкретизму було злиття різних уявлень і культових дій, нерозчленованість релігійних та стихійно-матеріалістичних уявлень, які стали підґрунтям подальшої революції побутової релігійності етносу, що знаходився в стадії формування.

Саме під час формування й розвитку українського етносу відбувається синтез основних компонентів різних вірувань, виникає *розвинутий тип синкретичної релігійності*. Це вже, власне, етнічне синкретичне явище, своєрідна форма релігійного і національного еклектизму.

Розвинутий релігійний синкретизм у загальній еволюції релігії займає лише певну ступінь і не є всеохоплюючим явищем, характерним для всіх часів й народів. Межі синкретизму такого типу хронологічно та регіонально обмежені. Саме тому вчені ставлять питання про ступені чи наступні етапи розвитку синкретичної релігійності.

М. Грушевський, звертаючись до цієї проблеми, дав їй назву – «народне християнство». Він вважає, що з християнства люди брали лише те, «що вражало їх уяву, підходило під їх гадки, знаходило в них щось аналогічне або відповідало якій потребі життя... свobodно комбiнували зі своїм старим релігійним світоглядом, зі своєю поетичною творчістю, зі своїм мистецтвом і менш усього

журились православною ортодоксією, що на все те мала свій взірець і правило» [3, с. 45-46].

Серед відомих науковців, які досліджували український фольклор, можна відзначити таких, як О. Дей, Л. Іваннікова, С. Килимник, В. Скуратівський. Вони збрали та упорядкували значну частину обрядових пісень, описи звичаїв, прикмет, які використані в цій роботі. До подібних тем звертались такі автори, як О. Курочкін, П. Бондарчук, М. Василенко, В. Сапіга та інші.

Характеризуючи релігійність українського народу, етнограф, фольклорист і літературознавець Г. Булашев зазначав, що після прийняття християнства на Русі церковна ідеологія вкорінилася лише серед невеликої групи населення. До набагато чисельнішої народної маси «вчення доходило уривками, книг вона не читала, хоча з плином часу звикла до обрядового зовнішнього вигляду, засвоїла деякі основні істини християнського віровчення, жадібно сприймала легенди, однак у цілому порядку побуту тривалий час лишалась на колишньому своєму первісному щаблі. У народній масі відбувалося змішання предметів поклоніння, давніх богів із християнськими святими. Словом, з одного боку, під видимим зовнішнім християнським виглядом зберігалися залишки язичництва, а, з іншого боку, нове вірування переінакщувалося й засвоювалося під впливом давньої міфології. Народна маса, далека від книжності, не спроможна була відмовитися від звичної предківщини й приймала з християнського вчення головним чином те, що в уявленнях її зближалося з цією предківщиною» [1, с. 41-42].

Інший відомий український етнограф та фольклорист О. Воропай зробив висновок, які елементи дохристиянської культури наявні в українських звичаях і побуті ще й до сьогодні, проте цей синтез залишається непоміченим лише тому, що він уже впродовж багатьох сторіч встиг увійти «у плоть і кров наших звичаїв» [2, с. 7].

У ході роботи нами було проаналізовано вплив дохристиянських та християнських традицій на обрядовість Різдвяних свят, Пасхальних днів, на Різдво Святого Івана Хрестителя в поєднанні з язичницькими традиціями Івана Купала. В осінньому циклі досліджено вплив двовір'я на святкування православних свят Великомучениці Параскеви та Покрови Божої Матері.

Зроблено висновок про те, що християни й самі не помічають того, що їхні звичаї надто пов'язані із язичницькими,

оскільки явище «двовір'я» впродовж багатьох століть фігурувало в українському побуті як єдина істина, що передавалася з покоління в покоління, із уст в уста.

Цікавими аспектом проєкту є вплив дохристиянських вірувань на побутову обрядовість життєвого циклу людини: народження, поховання та поминки. Населення часто доповнювало церковні обряди низкою народних елементів, пов'язаних із архаїчним світоглядом.

Релігійний синкретизм також має свої прояви у побутових марновірствах. До сьогодні залишилися знахарські примовки та замовляння, які люди поєднують із християнською вірою. У замовляннях проглядається охристиянення язичницької міфології, пристосування народного повір'я до християнських понять, молитов, сполучення християнських постулатів із язичницькими. Для замовлянь використовувалися такі речі, як свічковий віск, шкаралупки від крашанок, крихти паски, нитки з ризи чи рушника, на яких святити паску, трісочки від церковного порога тощо. Ці атрибути мали сприяти підсиленню замовлянь. Серед марновірств та забобонів найпоширенішими є віра в амулети й талісмани, щасливу підкову, розбите дзеркало, щасливу сімку, чортову дюжину, важкі й легкі дні. Також існували такі забобони, як «не свисти, а то господарство просвистиш», «якщо чорний кіт дорогу перейде», заборона класти на стіл ключі, перевертати хліб «догори дном», тощо.

Отже, марновірства складають особливий розділ вірувань, генетично пов'язаних із релігійними віруваннями, найчастіше це елементи чи ланки попередніх панівних релігійних вірувань, які поступилися місцем іншим релігійним системам. Вони також є поширеними в українському побуті й тепер.

Ми прийшли до висновку про те, що населення часто доповнювало церковні обряди низкою народних елементів, пов'язаних із архаїчним світоглядом. Таким чином, як це не парадоксально, зазвичай віряни найбільше дотримувались різних забобонів, адже багато з них вірять не тому, що це сенс їхнього життя, а тому, що так треба.

Отож, підводячи підсумки, можна стверджувати, що часточки дохристиянської культури наявні в українських звичаях та побуті ще й до сьогодні, однак цей синтез залишається непоміченим тільки за рахунок того, що він уже впродовж багатьох століть встиг увійти у звичку. Саме тому й важко побачити грань, яка розмежовує язичництво та християнство.

Примітки:

1. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ: Довіра, 1993. 414 с.
2. Воропай О. І. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Харків: Фоліо, 2005. 508 с.
3. Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. 191 с.
4. Еліаде М. Очерки сравнительного религиоведения. Пер. с англ. М.: Ладомир, 1999. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/comparative_bogoslov/eliade/index.php

Мельник Яна, учениця 10 класу
Кам'янець-Подільської загальноосвітньої школи
I-III ступенів № 12 ім. Л.Дмитерка

Науковий керівник: Кобильник В.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та соціології,
проректор з науково-педагогічної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ПОДІЛЛІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У сучасних умовах розбудови української держави перед нашим суспільством постала актуальна проблема наукового вивчення і переосмислення історичного минулого українського народу. Об'єктивне висвітлення проблем становлення й розвитку просвітницьких товариств стало можливим тільки з проголошенням незалежності України. Нові політичні умови уможливили використання нових архівних матеріалів і документів. У них ґрунтовно висвітлюються проблеми становлення та розвитку просвітницьких товариств, форм і методів їх діяльності, підкреслюється їх роль в українському національно-культурному та освітньому русі.

Актуальність дослідження зумовлена науковою цінністю та практичною значущістю, діяльності громадських національно-культурних організацій, які діяли на території Поділля наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Вивчення й осмислення істо-

ричних традицій і досвіду, їх діяльності, мають важливе значення для сучасності й дає можливість: по-перше, вивчити процес становлення й розвитку просвітницького руху на Поділлі в контексті українського національно-культурного відродження, де осередками освіти, насамперед, були міста; по-друге, виявити провідні тенденції й напрямки розвитку цього руху, осмислити творчий досвід визначних просвітителів краю, що зумовили позитивну трансформацію цілісних основ українознавчого світогляду; по-третє здійснити актуалізацію всього цінного з минулого для соціуму сьогодення. Вивчення просвітницького руху на Поділлі, як складового компоненту відродження духовності України, дає можливість краще зрозуміти її історію та культуру.

Об'єктом дослідження є розвиток культурно-просвітницького руху на Поділлі в другій половині XIX – на початку XX ст. Предметом дослідження є роль громадських організацій у поширенні освіти на Поділлі в зазначений період.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі наявної джерельної бази, минулої та сучасної історіографії розкрити значення громадських організацій у поширенні освіти на Поділлі в другій половині XIX – початку XX ст.

Виходячи з мети дослідження були поставлені такі завдання:

- 1) показати стан та розвиток освіти на Поділлі в досліджуваний період;
- 2) охарактеризувати діяльність земств у справі організації та поширення освітніх закладів на території краю;
- 3) розкрити роль громадсько-просвітницьких організацій у розвитку освіти на Поділлі.

У 60-ті роки XIX ст. в Російській імперії почалися реформи, складовою яких була реорганізація місцевого управління. Згідно з Положенням про губернські та повітові земські установи від 1 січня 1864 р. і правилами застосування цього закону, що були опубліковані влітку 1865 р. в Україні почали діяти виборчі земські зібрання та їх виконавчі органи – управи. Незважаючи на обмежену законодавством компетенцію, рутину бюрократичних порядків, постійну нестачу коштів, земці відразу знайшли надійні основи своєї діяльності, виходячи з невідкладних потреб суспільства. Народна освіта стала одним із пріоритетних напрямків їхнього опікування.

Повітові земства організовували власні школи й дбали про їх добробут і матеріальне забезпечення. Початкові народ-

ні училища, що утримувалися на земські кошти, називалися земськими школами. Їх основою стали школи грамоти, що відкривалися з ініціативи селян.

Особливе значення щодо постановки навчально-виховного процесу в земських школах мала педагогічна діяльність земського гласного, члена Олександрівської училищної ради М. Корфа. Створений ним тип трирічної однокласної школи дістав загальне визнання й поширився у всіх земських губерніях. Як методист М. Корф багато нового й цінного вніс у теорію та практику початкового навчання, організував широкий обмін досвідом роботи. Враховуючи, що не всі учні закінчували повний курс, педагог склав програму так, щоб кожного року діти опановували завершений обсяг відповідних знань. Заняття розпочиналися після збирання врожаю та тривали до початку весняних сільськогосподарських робіт. Це був найбільш раціональний варіант функціонування сільської школи. Педагогічна система М. Корфа ґрунтувалася на ідеях народності та гуманізму.

Піклуючись про якісний склад освітянських кадрів, земства зуміли залучити до співпраці кращих учителів, які підтримували новаторські педагогічні ідеї, активно впроваджували нові дидактичні принципи в навчально-виховний процес.

Іншою формою земської практики, на Поділлі, щодо підготовки вчителів стала організація загальноосвітніх курсів. Їх мета полягала в ознайомленні вчителів з новітніми досягненнями у різних галузях науки. На запрошення земств відомі вчені читали курси лекцій, видатні педагоги популяризували кращі засоби навчання.

Міністерство народної освіти затвердило орієнтовні програми початкових народних училищ. Основною метою початкової освіти було релігійне виховання та елементарне навчання. На уроках математики учні повинні були опанувати лише чотири арифметичні дії над цілими числами. Відомості з історії та природознавства подавалися методом пояснювального читання. Приблизно 45 % навчального часу відводилося на викладання дисциплін релігійного характеру.

Земці першими порушили питання про збільшення до чотирьох років терміну початкового навчання. У земських школах започатковувалася практика проведення додаткових уроків з природознавства, малювання, ручної праці, гімнастики тощо. Інтегрований курс довкілля мав на меті дати учням нау-

кове пояснення явищ природи. Він включав елементи знань із краєзнавства й народознавства, об'єднаних на основі фундаментальних законів природи та засад народної педагогіки. Невід'ємним елементом навчально-виховного процесу в земських школах стали екскурсії на промислові підприємства, залізниці, до місцевих музеїв, поїздки до повітових та губернських міст.

Головним завданням народних шкіл земці вважали національне виховання. У боротьбі за українську школу за умов русифікаторської політики царату земські установи неодноразово зверталися до вищих державних органів з клопотаннями про скасування обмежень щодо українського слова, навчання в початкових училищах українською мовою й друкування українських підручників, повернення до бібліотек української літератури. У доповідях земських гласних, звітах управ, матеріалах земських шкільних комісій та інших документах земська концепція національної української школи дістала наукове обґрунтування. Значна роль у реалізації цього завдання відводилася вчителю, його педагогічній майстерності. Досконале володіння вчителями рідною мовою безпосередньо впливало на розвиток інтелектуальних здібностей, моральних якостей, естетичних смаків дітей.

Згідно законів, виданих царизмом у 1903 і 1911 рр. (на основі яких функціонували земства), уся їхня діяльність у галузі народної освіти зводилася в основному лише до завідування господарською частиною початкових шкіл, асигнування коштів на їх розвиток, покращення матеріального становища вчителів, проведення позашкільних заходів тощо.

Окрім повітові земські установи Поділля започаткували видання педагогічних часописів для вчителів початкових училищ. Наприкінці 60-х років XIX ст. поряд із земськими школами з'явилися так звані міністерські зразкові училища. Порівняно з іншими типами сільських початкових навчальних закладів вони повинні були надавати дітям селян можливість здобувати освіту в більш повному обсязі, проте однокласні училища Міністерства народної освіти перебували на рівні елементарної грамоти, де викладалися Закон Божий, російська мова з чистописанням, арифметика та співи. Справді народними школами, що розвивали в дітей розумову діяльність, логічне мислення та творчі здібності були земські початкові училища.

У цілому, вивчення практичної діяльності земств на Поділлі в галузі народної освіти показує, що її умовно можна поділити

на три періоди. Перший – з 1904 по 1911 рр. – це час становлення й розгортання діяльності земств, коли були досягнуті порівняно малі результати. Другий – охоплює 1911-1914 рр. (до початку Першої світової війни). Це був період кульмінаційної діяльності в галузі народної освіти, коли були досягнуті найвищі показники земської роботи в цій галузі. І, нарешті, третій – з початку Першої світової війни до повної ліквідації земства в 1920 році. У цей період відбувалось не тільки затухання земської роботи в сфері народної освіти, але й ліквідація земських органів.

Не маючи фактичної влади, діючи під постійним наглядом губернатора і спеціального губернського представника в земських справах, земські установи все-таки принесли певну користь населенню в розвитку народної освіти, залишили помітний слід в історії краю. Однак, загальна низька культура життя основної маси подолян, їх бідність, відсутність кваліфікованих вчителів, низька матеріальна база шкіл, антинародна політика царизму в галузі освіти та багато іншого, стояли на шляху земської діяльності.

У другій половині XIX – на початку XX ст. у містах Подільської губернії засновувалися музейні заклади. Перший музей на Поділлі з'явився у 1890 р. у Кам'янці-Подільському. Ініціатором його створення став Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, який 29 жовтня 1889 р. створив комісію з організації церковного Давньосховища. 30 січня 1890 р. Комітет затвердив правила Давньосховища, оголосивши тим самим про створення музейного закладу, який розмістився у галереї Кафедрального собору.

Одним із самобутніх явищ в історії України початку XX ст. було культурно-освітнє товариство «Просвіта». У цей час члени товариства займалися питанням духовного й освітнього розвитку населення й були чи не єдиними громадськими організаціями, що опікувалися видавничими справами, утворювали бібліотеки й читальні, засновували навчальні заклади, влаштовували лекції, літературно-вокальні вечори, театральні заходи тощо.

Спроба утворити просвітницькі товариства на території краю була запозичена з Галичини, де у 1868 р. була організована «Просвіта», метою котрої стало розповсюдження українського слова серед населення і турбота про його добробут. Таке ж завдання поставила собі Подільська «Просвіта», що була однією із перших на території Правобережної України. Уже в листопаді 1905 р. подільський просвітянин В. Стиранкевич

звернувся до Б. Грінченка із листом, з якого видно, що в Кам'янці-Подільському фактично вже існувало у цей час просвітницьке товариство, яке проте ще не мало юридичного оформлення (відсутні статут, документація). Найактивнішими його членами були відомі діячі науки і культури міста К.Солуха, Ю.Сіцінський, Т.Павловський, С.Іваницький та ін.

Засновниками і найактивнішими діячами Подільської «Просвіти» були: лікар К. Солуха, вчителі В. Стиранкевич та С. Іваницький, священник та історик Ю. Сіцінський, бухгалтер Г. Павловський та ін. З Кам'янецькою «Просвітою» пов'язана діяльність видатних діячів українського національно-визвольного руху – В. Чехівського та Н. Григорієва.

Значний об'єм роботи по заснуванню Подільської «Просвіти» виконали друзі й колеги С. Іваницький та В. Стиранкевич.

На відміну від інших «Просвіт», подільська основну увагу звернула на роботу серед сільського населення краю, зокрема на відкриття бібліотек і хат-читалень. По губернії було розіслано кілька тисяч примірників статутів товариства, надрукованих українською мовою, із закликом вести освітню роботу серед народу. Їх отримували переважно вчителі, священники, селяни, що почали проводити роботу серед місцевого населення.

Таким чином, просвітницький рух 1905–1907 рр. діяв і розвивався двома шляхами: офіційно (меншість осередків) і нелегально (переважна більшість). На цьому завершився перший етап діяльності подільського товариства.

Другий етап у розвитку просвітництва на території Поділля розпочався з 1908 р., коли у лютому відновила свою діяльність губернська «Просвіта» і тривав до 1914 р. Якщо на першому етапі головним осередком просвітництва були бібліотеки та хати-читальні та поширення українських видань, то на другому, поряд із цими видами діяльності, утвердилися такі форми роботи, як організація Шевченківських свят, вечорів пам'яті видатних українських діячів, музичних вечорів і театральних вистав за участю місцевих акторів-аматорів.

Третій період діяльності подільських «Просвіт» пов'язаний із тим, що у лютому 1917 р. у Росії перемогла буржуазно-демократична революція, внаслідок якої було повалено самодержавний режим. Суспільно-політична ситуація докорінно змінилася. Влада в державі перейшла до Тимчасового уряду. Ці події сприяли піднесенню визвольних процесів у всій колишній імперії, у тому числі й в Україні, на Поділлі.

У 1918-1921 рр. одним із активних просвітницьких осередків на Поділлі була Жванецька «Просвіта». У зазначений період товариство проходило складний етап свого становлення й діяльності. Просвітяни відіграли помітну роль у піднесенні національної свідомості населення краю, росту його культурно-освітнього рівня. Незважаючи на утиски з боку радянської влади, активісти просвітницького руху намагались і надалі проводити різноманітні заходи серед місцевого населення та поширювати ідеї національного самовизначення.

Отже, розглядаючи процес розвитку системи освіти на території Поділля в другій половині XIX – на початку XX століття варто зауважити, що розвивалася вона в руслі соціально-політичних та економічних перетворень в усій Російській імперії. Розвиток освіти підштовхували об'єктивні обставини розвитку капіталістичних відносин з їх найманою кваліфікованою робочою силою, потребою в управлінських кадрах для промисловості. Разом із тим, реалізація урядових постанов, указів імператора та інших нормативно-правових документів у сфері освіти мала свої особливості для окремих регіонів, у тому числі й для Подільського краю, адже вони враховували економічну спеціалізацію регіону в межах урядового курсу на регіоналізацію та спеціалізацію провінцій імперії.

Земства помітну роль у розширенні системи початкових навчальних закладів відіграли будучи органами місцевого самоврядування. Вони займалися заснуванням українських початкових та професійних шкіл, дитячих садків, виданням педагогічних журналів, шкільних підручників, посібників, освітньо-виховною діяльністю. Повітові земства організовували власні школи й дбали про їх добробут, матеріальне забезпечення. Початкові народні училища, що утримувалися на земські кошти, називалися земськими школами. Їх основою стали школи грамоти, що відкривалися з ініціативи селян. З'явився новий тип початкових навчальних закладів – нижчі ремісничі школи. У процесі дослідження встановлено, що наприкінці XIX – початку XX століття одним із активних просвітницьких осередків на Поділлі була організація «Просвіта». Їх учасники відіграли помітну роль у піднесенні національної свідомості населення краю, росту його культурно-освітнього рівня. У цей час вони займалися розв'язанням питань духовного і освітнього розвитку населення України і були чи не єдиними громадськими організаціями, які опікувалися видавничими

справами, утворювали бібліотеки й читальні, засновували освітні заклади, влаштовували лекції, літературно-вокальні вечори, театральні заходи, займалися створенням краєзнавчих музеїв тощо. Так, перший музей на Поділлі з'явився у 1890 р. у Кам'янці-Подільському.

Примітки:

1. Доклады Подольской губернской земской управы четвертому очередному земскому собранию: По оценочно-статистическому отделу. Сессии с 15 февр. 1915 г. Каменец-Подольск, 1915. 98 с.
2. Отчёт Каменец-Подольского Комитета Императорского Человеколюбивого Общества за 1904 год. Каменец-Подольск: Типография Подольского губернского правления, 1905. 86 с.
3. Статистические сведения о Подольской губернии за 1865 и 1866 годы // Труды Подольского губернского статистического комитета. Каменец-Подольск: Тип. губ. управления, 1869. 52 с.
4. Белавинцев Д. Воспоминания о Проскурове // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. В. 74. 5 арк.
5. Огієнко І. «Науковий метод україножерства» // Рада. 1913. №29. 5 лютого. С. 1-2.
6. Огієнко І. Чи не новий похід // Рада. 1912. №294. 25 грудня. С. 3.
7. Подолянин К. Чи й тут прогавимо // Рада. 1909. №199. 3 вересня (16 вересня). С.1; Подільська «Просвіта» // Слово. 1909. №10. 8 березня. С.4-5.
8. Хмурий А. К. Подільська «Просвіта» і Подільське духовенство // Рада. 1907. №2. 3 січня. С. 3.
9. Баженов Л.В., Кучеров Г.Г. Основні етапи діяльності подільських просвіт у 1906-1923 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 13. С. 83-91.
10. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського. Львів: Світ, 2005. 272 с.
11. Гуцал В.А. Культурно-просвітницька роль Кам'янець-Подільської гімназії (середина XIX – початок XX ст.) // Матеріали ІХ-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 199-202.

12. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Кам'янець-Подільська російська публічна бібліотека наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. – Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, 2004. С. 66-69.
13. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Подільські бібліотеки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. Т. 2. С. 3-16.
14. Лозовий В.С. Становлення та діяльність першої Подільської Просвіти (1906-1907 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 17. С. 31-39.
15. Сесак І.В. Педагогічні курси на Поділлі (1903-1916 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2010. Т. 15. С. 32-39.
16. Цапко О. Політична спрямованість діяльності «Просвіт» наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Нова політика. 1998. №5. С. 9-12.

Олендра Богдан,
учень 11 класу Кам'янець-Подільського
ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою
Хмельницької області

Науковий керівник: **Боровець І.**
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

БОЙОВЕ ХРЕЩЕННЯ: АРМІЯ США У СЕН-МІЄЛЬСЬКІЙ ОПЕРАЦІЇ 1918 РОКУ

Сен-Мієльська операція є важливою сторінкою військової історії США, адже тоді американські експедиційні сили в Європі вперше організували самостійні наступальні військові дії, що продемонстрували їх боєздатність та довели ефективність американського командування. За кількістю живої сили та техніки, задіяної в наступі, дана операція переважила

будь-яку з інших, які раніше проводилися армією США. Саме у Сен-Міельській операції набували досвіду американські офіцери, що згодом здобували славу командуючих та політиків. Серед найбільш відомих – Джордж Маршалл, Дуглас Маккартур, Джордж Паттон. Наступ можна визначити як один з найуспішніших в історії Великої війни, виходячи з критерію досягнутих результатів за короткий період всього у чотири дні. Американські війська упродовж годин здобували ті позиції, на зайняття яких зазвичай у Першій світовій витрачалися дні й навіть тижні.

Актуальність наукової роботи визначається корисністю досвіду даної наступальної операції американських військ для сучасної української армії при виконанні бойових завдань зі звільнення тимчасово окупованих територій.

Метою дослідження є охарактеризувати підготовку, перебіг та наслідки Сен-Міельської операції, з'ясувати її місце і роль на завершальному етапі Першої світової війни.

Відтак, базовими джерелами для досягнення мети та виконання завдань проекту стали англійські тексти, доступні у формі електронних ресурсів таких відомих наукових установ як Бібліотека Конгресу США, Національного архіву Великої Британії та інших верифікованих баз даних. Опрацьовано тогочасні американські та німецькі штабні документи, щоденник та звіт Дж. Першинга, доповіді Галлівітца та Вегстеффа, мемуари Гінденбурга та Людендорфа, низку статей у американських газетах «Нью-Йорк Таймс», «Вашингтон Таймс», австралійській «Аргус». Серед наукових праць особливо важливими для відбору фактологічного матеріалу були монографія М. Отте, спеціалізовані випуски досліджень Д. Картера, В. Форда, опубліковані у 2018-2019 рр. Базовим методом при аналізі джерел та наукових праць стала компарація статистики, оцінок та інтерпретацій. У результаті часто виявлялися розбіжності, що переважним чином пояснюються приналежністю авторів до союзницького чи німецького таборів.

Вступ 6 квітня 1917 р. у Першу світову війну США у статусі воюючого союзника ознаменував суттєву перевагу Антанти над Четвертим блоком у людських і матеріальних ресурсах. З початком 1918 р. у Європу стали прибувати перші американські підрозділи. Станом на липень їх кількість на континенті зростає до 1,2 млн. осіб та щомісяця прибувало ще 250 тис. осіб [8, р. 9]. Союзницька нарада в Бомбоні 24 липня за-

твердила курс на організацію контрнаступу по всій лінії фронту. Військове керівництво США воіло аби американці брали в ньому участь у ролі окремої сили. Відтак, 10 серпня було заанонсовано створення Першої американської армії під командуванням Дж. Першинга [16; 21, р. 123].

Сен-Мієльський вигин фронту втримувався німцями ще з вересня 1914 р. й мав статус стратегічного плацдарму, ширина якого становила 25 миль, а глибина – 15 миль [7, с. 76]. Він розпочинався поблизу Вердена, тягнувся на 20 миль на південний захід до Сен-Мієля та за містом повертав на схід ще 25 миль майже до німецького кордону [12, р. 1]. Це був трикутник території з умовними вершинами – населеними пунктами Манель – Сен-Мієль – Норруа-ле-Понт-а-Муссон, вклинений на південний захід у розташування військ Антанти.

Топографія арили бойових дій не була простою. Горбиста місцевість сприяла німецькій обороні. Наступ слід було вести перед настанням сезону осінніх дощів, які зазвичай робили заболочену місцевість навколо Сен-Мієльського виступу важкопрохідною. Німецька оборона, що отримала назву «лінія Вільгельма» [8, р. 14-15], була глибоко ешелонована, включала бетонні бункери з електричним живленням, широкі смуги дротяних загороджень на нейтральній лінії [14, р. 12]. Першинг назвав район «фактично польовою фортецею» [11, р. 3].

Головним задумом планованого наступу були зустрічні атаки союзницьких військ із західного та південного фасів виступу, які мали зійтися в районі населеного пункту Віньель, а три французькі дивізії мали завдавати допоміжного удару з гострого кута фронту. Причому звертаємо увагу, що французькі підрозділи були віддані у персональне підпорядкування Першингу. Тобто, вперше в історії Великої війни американець став командувачем об'єднаних сил союзників у даній операції.

10 вересня у ставці Першинга відбувався нарада за участі командирів та начальників штабів усіх корпусів. Командувач відзначав, що «всі присутні виглядали впевненими і рішучими» [17, р. 4]. Для здійснення операції було сконцентровано 500 тис. вояків Першої американської армії та близько 70 тис. французів [16]. М. Отте оперує даними щодо кількості французьких підрозділів у 100 тис. осіб. У розпорядженні союзників було близько 400 танків французького виробництва, з них у ста водіями були власне американці. Готовими до бою

було 2700 гармат різних калібрів, які були забезпечені 3 млн. 300 тис. снарядами [19, р. 17-18].

У німецькому розпорядженні було 8 дивізій, однак серед них було три дивізії ландверу (ополчення), які відзначалися низькою боєздатністю, та одна австро-угорська. Також слід зазначити, що на той час у виснаженій німецькій армії особовий склад дивізій у кращому випадку сягав третини звичайного штатного розпису. Тому загальна кількість військ оборонців складала лише 75 тис. вояків [14, р. 12]. Відтак, за словами Галлівітца, вдаватися до серйозного опору на цій ділянці фронту не мало сенсу [13].

О першій годині дванадцятого вересня розпочалася 4-годинна артилерійська підготовка [17, р. 5]. Вогонь вівся уздовж всієї лінії фронтової дуги і рекордною як на той час була його концентрація. Гарматами було випущено понад 1 млн. снарядів (з них 100 тис. із зарядом фосфеного газу). Далекобійні снаряди великокаліберних гармат значно пошкодили залізничні сполучення німців.

Перша хвиля наступу здійснювалася згідно тактики «атаки за вогневим валом» [11, р. 29]. Вона передбачала рух солдатських груп одразу ж за артилерійськими вибухами. Цим досягався ефект несподіванки для ворога, що не встигав оговтатися від обстрілу й приготуватися до дій проти піхоти. Звісно, аби уникнути жертв серед наступаючих від «своїх» снарядів, така тактика вимагає уважності й чіткої узгодженості дій артилеристів і піхотних командирів.

На південному фасі виступу на позиції противника рушив перший американський корпус на чолі з генерал-майором Ліггетом у складі 82-ї, 19-ї, 5-ї та 2-ї дивізій та другий корпус генерал-майора Дікмена (89-а, 42-а, 1-а дивізії). Із заходу на фронті завдовжки 12 кілометрів наступав п'ятий корпус, очолюваний генерал-майором Кемероном, в який входили 26-а, 15-а французька колоніальна, 4-а дивізії. Проти гострого кута сен-мієльського вигину вів наступ 2-й французький корпус генерал-майора Блондлата [16].

Удосвіта в районі населеного пункту Сен-Боссан (за 12 миль на схід від Сен-Мієля) під прикриттям густої димової завіси у наступ рушила сотня танків [12, р. 1]. Вдало діяли танкові підрозділи під командуванням Дж. Паттона, які у взаємодії з піхотинцями 42-дивізії зайняли Тьюкур [6, р. 52].

Галлівітц вказував, що перший глибокий прорив на південному фасі виступу був забезпечений величезною чисельною перевагою противника. На ділянці 23 кілометри завширшки дві німецькі дивізії оборонялися проти 10 американських. Причому в резерві наступаючого угруповання альянтів було ще 6 дивізій [13]. Додатковою проблемою для німців були важкопрохідні дороги, що сповільнювали евакуацію артилерії при відступі.

У перший день наступу війська зайняли одинадцять населених пунктів та просунулися вперед на окремих ділянках фронту до 15 км. (10 миль) [12, р. 1]. Важливим успіхом стало звільнення від ворога м. Тьйокура та домінуючої височини на північ від нього, що була ключовою позицією на південному фасі наступу. Того дня спостережний пункт Першинга відвідав Державний секретар США у військових справах Н. Бейкер, оглядаючи для офіційного звіту у Вашингтон ділянку наступу між ріками Маас та Мозель [22, р. 1.].

Серед епізодів, які демонструють доблесть та відважність американських вояків, було захоплення одним з підрозділів цілої батареї німецьких шестидюймових гармат [23, р. 2]. Екіпаж танка та чолі з сержантом Грехемом захопив батарею польових гармат, п'ять кулеметів та взяв у полон 75 ворожих вояків [22, р. 2]. Слід відзначити й запеклий опір німців в укріпленому районі Буа де Морт Маре (Bois de Mort-Mare), один з епізодів якого зобразив американський художник-баталист Дон Трояні на картині «Залізни люди» [6, р. 49]. Але в цілому звіт зі штабу 2-ої американської дивізії засвідчив низький моральний і бойовий дух німців, офіцери яких дезертували та здавалися у полон [11, р. 30].

Усе відбувалося за планом й 13 вересня, до речі, в день народження Дж. Першинга, успіх досяг кульмінації. Того дня о 3-ій год. 102-ий піхотний полк 26-ої дивізії досяг Віньєля, який знаходився в центрі Сен-Міельського виступу [17, р. 5]. До обіду цього ж дня намічені цілі були досягнуті. Щоправда, німці намагалися контратакувати в районі населеного пункту Жольні [3]. Противник організував інтенсивну артпідтримку своїм підрозділам, однак переламати ситуацію на свою користь не зміг.

Уже на другий день наступу кількість захоплених у полон німецьких солдатів склала понад 15 тис. осіб. Захоплено близько 100 польових гармат різних калібрів, сотні кулеметів і мінометів. Німці відступали поспішно й не встигли зруйнувати стратегічні мости [3]. До 16 вересня німці зайняли позиції

на випрямленій ділянці фронту, а наступ американських військ став затухати. Але Сен-Мієльський виступ Західного фронту був «зрізаний». Було звільнено 70 населених пунктів та очищено від німецьких окупантів 350 км². [22, р. 1].

Вагомим фактором успішного наступу була перевага союзників у повітрі. Командувач авіаз'єднаннями В. Мітчелл (на прізвисько «Біллі») мав під свою орудою 1481 машину [6, р. 16], серед яких 366 літаків-розвідників, 323 денних та 91 нічних бомбардувальників, 701 винищувач. Також було задіяно підрозділи аеростатів (15 американських та 6 французьких) [7, р. 77].

У перші дні наступу погода була малосприятливою для польотів, а тому активність союзницької авіації була меншою від запланованої. 12 вересня підопічні В. Мітчелла здійснили 390 бойових вильотів (скинуто близько 6,5 тонн бомб), наступного дня – лише на три більше. Однак 16 вересня погода суттєво поліпшилася, й лише американські пілоти здійснили 2469 бойових вильотів, взяли участь у 145 повітряних боях, скинули майже 20 тон бомб [7, р. 79].

Одним з важливих аспектів міжсоюзницької взаємодії стали бомбардування, здійснювані британською авіацією. За офіційним повідомленням з Лондона, за два дні боїв їх літаки здійснювали нальоти на залізничні станції, скинувши 14 т авіабомб, а також застосовувалися кулемети. Втрати британців склали три літаки. Прикриття здійснювали французькі авіатори, які «незважаючи на вітер, хмари, дощ збили 7 ворожих машин» [3].

За інформацією Першинга, втрати наступаючих склали до 7 тис. осіб [16]. Історик М. Отте називає цифру у 8600 вояків [19, р. 23]. Проте, будь-яка кількість у межах наведеної статистики є невеликою, зважаючи на реалії Першої світової війни. Британський аташе Вегстефф вказував, що за три дні боїв на його очі потрапили лише близько 20 мертвих солдат [1]. Якими були німецькі безповоротні втрати у Сен-Мієльській операції на сьогодні залишається невідомим [19, р. 273]. Вдалося знайти дані, що від обстрілів газовими снарядами союзників постраждали 9 тис. німецьких солдат, а також Галлівітц в загальному визнавав, що його особистий наказ про відступ був запізним, що зумовило значні втрати особового складу та озброєння [13].

У зоні бойових дій особливо постраждала сільська місцевість. Окрім руйнувань від обстрілів, двори стали об'єктом

систематичного грабежу окупантами, які, згідно інформації з преси, забирали навіть постільну білизну [3]. У Сен-Мієлі німці здійснили вилучення коштів двох банків, загальна сума даної контрибуції склала 2 млн. франків [22, р. 1].

Успіхи операції були настільки очевидні, що Першинга привітав особисто британський король, наголосивши, що вона відбулася за самостійного командування американських експедиційних сил. Британський прем'єр Ллойд-Джордж підкреслив, що відтепер американці є лідерами у боротьбі проти німців. Задля закріплення перемоги в історичній пам'яті та відзначення хоробрих вояків було створено медаль за рахунок коштів французького уряду та муніципалітету міста Сен-Мієль. Тобто, безсумнівною була висока результативність та ефективність проведеної операції.

Американські командири продовжили набувати практичний досвід ведення війни у процесі взаємодії штабів і підрозділів задля організації масштабного наступу. Верстефф визнавав їх високий професійний рівень при пересуванні наступаючих колон. Це здійснювалося максимально непомітно, використовуючи нічний час і лісові масиви [1]. Суттєвим здобутком американського командування стало ефективне поєднання піхоти та артилерії [3]. На якісно новий рівень піднялася взаємодія піхоти й танків. Стало очевидно, що вони мусять рухатися вперед навзаєм у тісній зв'язці [8, р. 60].

На відміну від попереднього досвіду 1914-1918 рр., коли сформувався стереотип непрохідності дротяних загороджень (з ними на старті операції успішно впоралися групи, екіпіровані спеціальними ножницями), бойові дії під Сен-Мієлем довели ефективність доктрини мобільної війни. Тому планування та реалізація операції на довгі роки стали предметом окремих занять у військових навчальних закладах США, зокрема зосереджувалася увага та організації узгоджених дій різних родів військ та підрозділів, які рухалися з флангів до центру ворожих позицій [11, р. 52].

Американські офіцери та весь склад експедиційних сил довели власну боездатність й таким чином змусили антантівське керівництво серйозно сприймати їх. На небувалу висоту піднявся моральний дух і самооцінка американських вояків. Газета «Нью-Йорк Таймс» 19 вересня відзначала, що армія починає усвідомлювати свою могутність, і ніщо не може розчару-

вати бійців більше, ніж стримування їх «наполеонівських» планів щодо подальшого наступу [4].

Якщо у попередні місяці лунала скептична критика бойових якостей американських вояків, то 12 вересня «Вашингтон Таймс» писала: «Операція в Лотарингії сьогодні остаточно відповіла на запитання: «Де ж ті американці?» [12, р. 2.]. Проведення Сен-Міельської операції вселило впевненість у міць союзницьких сил і покращило настрої навіть у найбільших песимістів, особливо серед французів. Найбільші скептики, які «вказували на недостатню підготовку американських підрозділів, тепер змінили тон і визнали, що американська потуга стали одним з кращих козирів в руках Фоша» [2].

Успіхи операції вплинули на стан справ на дипломатичному фронті. 16 вересня «Нью-Йорк Таймс» з посиланням на офіційні повідомлення з Лондона опублікувала інформацію про австро-угорську ініціативу мирних переговорів, висловлених у ноті імператора Карла. Редактор газети Дж. Бакл пов'язав дані пропозиції з американськими перемогами на Сен-Мієлі [18; 20]. Не інакше, ніж цим фактором, пояснюються безуспішна пропозиція Німеччини укласти сепаратний договір з Бельгією [5], адже зріз сен-міельського виступу фронту відкривав союзницьким арміям шлях ще й до бельгійських кордонів.

Таким чином, підсумки проведення Сен-Міельської операції засвідчили, що втрати союзників були порівняно невеликими у співвідношенні зі здобутками. Американські солдати та їх командири набули бойового досвіду, підвищився їх моральний дух та самооцінка власних якостей, зріс їх авторитет в очах європейських союзників. Перемога також вплинула на дипломатичний фронт, де активізувалися мирні пропозиції Центральних держав.

Примітки:

1. AEF performance at the Saint Mihiel salient. Catalogue reference: WO 106/529. URL: http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/p_wagstaff.htm (дата звернення – 25.11.2020).
2. Allies Can Now Win, Say French Soldiers, but a Keen Replay Might Help Demoralize Foe. The New York Times. 1918. September 19. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1918/09/19/102834811.pdf> (дата звернення – 27.11.2020).

3. American Attack. Complete success. The Argus. Monday, 16 September, 1918. Page 5. URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/1427420#> (дата звернення – 20.10.2020).
4. American Soldiers in France are Enthusiastic for Continuing the War. The New York Times. 1918. September 19. P. 1. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1918/09/19/102834772.pdf> (дата звернення – 27.11.2020).
5. Belgium to Reject German Peace Bid. The New York Times. 1918. September 19. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1918/09/19/102834809.pdf> (дата звернення – 27.11.2020).
6. Bonk D. St Mihiel 1918. The American Expeditionary Forces' trial by fire. [б.м.] : Osprey Publishing, 2011. 96 p.
7. Boyne W. The St. Mihiel Salient. Air Force Magazine. 2000. February. P. 74-79.
8. Carter D. St. Mihiel 12-16 september 1918. Washington, D.C. : Center of Military History United States Army, 2018. 63 p.
9. Cochrane R. The Use of Gas at St. Mihiel. The 90th Division, September 1918. [б.м.] : U.S. Army Chemical Corps Historical Office, 1957. 70 p.
10. Crown Prince Wilhelm on U.S. Troops, Statement Given to Newspapers on 4 September 1918 URL: https://www.firstworldwar.com/source/stmihiel_crownprince1.htm (дата звернення – 25.11.2020).
11. Ford W. Reducing the Saint-Mihiel Salient. September 1918. U.S. Marines in World War I Centennial Commemorative Series. Quantico: History Division United States Marine Corps, 2018. 82 p.
12. Gen. Pershing Begins Big Offensive. The Washington Times. 1918. September 12. P. 1-2. URL: <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn84026749/1918-09-12/ed-1/seq-1/> (дата звернення – 28.11.2020).
13. General Max von Gallwitz on the Battle of St Mihiel URL: https://www.firstworldwar.com/source/stmihiel_gallwitz.htm (дата звернення – 24.11.2020).
14. Herring G. «Glad I Was in it»: An Iowa Doughboy in the Great War, 1918–1919. Army History. № 103 (Spring 2017). P. 6-23.
15. James L. E. De Haviland Fours Meet Battle Test. The New York Times. 1918. September 17. P. 1, 3. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1918/09/17/102833693.pdf> (дата звернення – 27.11.2020)

16. John J Pershing's Official Report of November 1919 on the Battle of St Mihiel. URL: https://www.firstworldwar.com/source/stmihiel_pershing.htm (дата звернення – 24.11.2020).
17. John J. Pershing Papers: Diaries, Notebooks, and Address Books, 1882-1925. Diaries. Set 1. 1918, Sept. 2 – 1919, Jan. 27. Library of Congress. mss 35949. Box 1. Folder 4. Image [page] 1-58. URL: <https://www.loc.gov/resource/mss35949.00104/?sp=1>. (дата звернення – 11.10.2020).
18. London Regards The Proposals as Insincere Maneuvers by Foe. The New York Times. 1918. September 16. P. 1-2. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1918/09/16/106216018.pdf> (дата звернення – 27.11.2020).
19. Otte M. The American Expeditionary Forces in the Great War. The St. Mihiel Offensive. 12-16 September 1918 / Series Editor Nigel Cave. Barnsley : Pen & Sword Books Ltd, 2019. 298 p.
20. President Will Act After Full Consideration And Conference With Allies. The New York Times. 1918. September 16. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1918/09/16/106216023.pdf> (дата звернення – 27.11.2020).
21. United States Army in the World War 1917-1919. Military Operations of the American Expeditionary Forces. Volume 8. Washington, D.C. : Center of Military History United States Army, 1990. 324 p.
22. Yanks on German Border. French Start New Drive. The Washington Times. 1918. September 13. P. 1-2. URL: <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn84026749/1918-09-14/ed-1/seq-1/> (дата звернення – 28.11.2020).
23. Yanks Trap Two Boche Divisions. The Washington Times. 1918. September 13. P. 1-3. URL: <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn84026749/1918-09-13/ed-1/seq-1/> (дата звернення – 28.11.2020).

Ратушняк Влада,
учениця 11 класу Кам'янець-Подільської
загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2
імені Т.Г. Шевченка

Науковий керівник: Боровець Д.,
асистент вчителя загальноосвітньої школи
I-III ступенів № 2 імені Т.Г. Шевченка

АНГЛО-ШОТЛАНДСЬКІ ВЗАЄМИНИ У ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Актуальність роботи полягає в тому, що для сучасних відносин між центральною лондонською владою та шотландськими місцевими органами в рамках сучасної Великобританії є характерними проблеми й протиріччя, вирішити яких може допомогти саме звернення до історичних уроків англо-шотландських конфліктів.

Мета роботи – з'ясувати особливості англо-шотландських відносин доби Середньовіччя та їх роль у суспільному-політичному житті обох народів.

Серед **використаних джерел** особливо цікавими є твори письменника та історика Вальтера Скотта. Наприклад, у романі «Пертська красуня» автор описує діяльність В. Уоллеса щодо пошуку союзу з Францією у боротьбі з Англією. У діалогах героїв книги знайшли відображення боротьба шотландських кланів Персі та Дугласів за вплив у країні та англійський чинник у їх протистоянні [10, с. 164, 212, 268, 371, 450]. Докладні відомості про участь шотландського фактору у англо-французькому геополітичному суперництві подає «Хроніка Фруассара» [13]. Важливим джерелом стала збірка «Шотландія. Автобіографія» – своєрідна компіляція документів, творів і розповідей очевидців, у тому числі про середньовічну історію Шотландії. Заслуговує на увагу докладний опис страти У. Уоллеса та текст Арбротської декларації 1320 р. [16, с. 65]. Важливим фактом є те, що у декларації джерелом суверенітету королівства визнається народ (нація). Однак у тогочасну добу поняття нація поширювалась не на все населення, а лише на еліту – рицарів і духовенство. Це тісно перепліталось з традиційною виборною формою шотландської монархії.

Неможливо оминати увагою культовий свого часу фільм М. Гібсона «Хоробре серце» (1995 р.), присвячений постаті шотландського національного героя В. Уоллеса [14]. У тривалій майже тригодинній кінострічці змальовано низку епізодів англо-шотландського протистояння: вбивство англійцями вождів шотландських кланів (так звана «різанина в Ейршірі»); привід до повстання, пов'язаний зі стратою дружини Уоллеса; битви при Стерлінгському мосту та Фолкерку; англійський фактор у внутрішньополітичному житті Шотландії.

Проте низка епізодів абсолютизована, перебільшена та перекручена. Найбільше невідповідностей у хронологічних зв'язках. «Різанина в Ейршірі» відбулася пізніше, в часи зрілості Уоллеса, або й, можливо, після його страти, а не в дитинстві, як показано у фільмі. Шотландці той час не могли носити спідницю-кілт, адже вона виникла аж у XVI ст. Любовний роман головного героя з англійською принцесою є не лише фактичною вигадкою, але й недоречний хронологічно, адже у рік його страти (1305 р.) Ізабеллі було лише 10 років. Реальний Уоллес не був простолюдином, а вихідцем з рицарського стану, як і його дружина, до того ж носив бороду. Найбільша претензія до реконструкції бою на Стерлінгському мосту полягає в тому, що у фільмі мосту як локації битви взагалі немає. Тобто багато ліній сюжету кінострічки побудовані на користь голлівудської схеми видовищного й інтригуючого дійства та не відповідають історичним реаліям.

Хоча в українській **історіографії** відсутні спеціальні розвідки з теми, однак різні вітчизняні, радянські та російські дослідники в процесі вивчення історичного розвитку Шотландії та Англії аналізували їх відносини. Серед них К. Галушко, С. Ігнат'єв, Д. Федосов, Е. Михайленко, І. Донскова, Т. Мосолкіна та ін. У процесі написання було опрацьовано перекладені наукові книги західних авторів: К. Денієла, А. Мак-Кензі.

Першим етапом становлення розбіжностей між сучасними англійською та шотландською націями стало римське завоювання Британських островів. Не зумівши підкорити відважні племена кельтів на півночі Великої Британії, імператор Адріан у 122 р. наказав відмежуватися від них кам'яною стіною (споруджувалася 6 років), який простягнувся вздовж північного берега р. Тайн аж до затоки Солуей-Ферт. Адріанів вал став символізувати межі римського вторгнення у Шотландію [3, с. 35].

Таким чином, населення на південь від нього швидко стало романізуватися, а північні племена – зберегли кельтські традиції.

У V ст. територія нинішньої Шотландії нагадувала мозаїку етнічних груп, що тут проживали – пікти домінували на Півночі і Сході, племена бриттів, що говорили валійською, проживали на берегах р. Клайд і на Півдні, а на Заході панували щойно прибулі гели з Ірландії [7, с. 53]. Найчисельнішими були племена ірландців, що перебрались у Північну Британію наприкінці V ст. і заснували своє королівство Дал Ріада, а також пікти, що жили тут здавна.

На початку VII ст. сформувалося декілька англосаксонських королівств, найбільш значними з яких були Нортумбрія, Мерсія та Уессекс, які по чергово лідирували на острові. Так, авторитет короля Мерсії Оффи визнавав сам німецький імператор Карл Великий, він титулувся королем всієї англійської землі. У 829 р. в процесі боротьби з вікінгами відбулося об'єднання племен навколо Уессекс у єдину державу (володіння охоплювали весь південь Англії та простягалися до Темзи) [9, с. 13].

У період правління шотландського короля Макбета сталося перше втручання Англії у внутрішні справи Шотландського королівства (ці події знайшли своє відображення в тому числі в трагедії Шекспіра «Макбет»). У 1054 р. у шотландській землі вторгся ерл (вельможа) Нортумбрії Сівард для повернення престолу сину Дункана, Малкольму III [4, с. 21]. Причини цього конфлікту полягали у внутрішній політиці Англії: норманські дворяни були вигнані королем Едуардом Сповідником і знайшли прихисток при дворі Макбета, через що англійці вдалися до агресії. Війна тривала 3 роки, врешті Макбет загинув, а трон дістався його пасинку, Лулаху. Однак Малкольм III, за підтримки англійців вбив останнього і зайняв престол.

Упродовж XIII ст. між Англією і Шотландією постійно виникали суперечки і військові конфлікти через прикордонні землі, а також зазіхання обох династій на території сусідів-монархів. Англія у цей період переживає період криз і реформ, зокрема утвердження «Великої хартії вольностей», утворення парламенту і обмеження влади короля. Шотландія вела війни з Норвегією і Королівством Островів. Боротьба закінчується у 1266 р. Пертським миром, за яким правителі Островів стають васалами шотландських монархів [12, с. 202]. Згодом цей договір був закріплений одруженням норвезького короля Ейріка II з шотландською принцесою Маргаритою.

У 1296 р. англійська армія вторглась у Шотландію й наголову розгромила шотландську армію у битві поблизу Спотсмуру, відносно легко завоювавши країну [2, с. 267]. Однак режим, встановлений англійцями, був настільки жорстоким, що вже наступного року шотландці підняли повстання, яке очолили Уільям Уоллес та Ендрю де Морей. Англійська армія у битві на Стерлінгському мосту зазнала поразки. Однак Ендрю де Морей був смертельно поранений і невдовзі помер [12, с. 230]. Шотландія була звільнена від англосаксів, а Вільям Уоллес став національним героєм. Проте незабаром фортуна відвернулась від шотландців: у Фолклендській битві вони зазнали поразки, а Уільям Уоллес був змушений втекти. В результаті зради лицаря Джона де Монтейса, він потрапив в англійський полон і був страчений 23 серпня 1305 р. у Лондоні [16, с. 54].

Надалі шотландським політичним лідером став Роберт Брюс. Він виявився досить далекоглядним і підступним політиком. 25 березня 1306 р. він був коронований як король Шотландії. За його правління Шотландія завдяки перемозі під Беннокберном у 1314 р. остаточно звільнилась від англійського ярма і зберегла незалежність. У битві несподівано для тогочасної традиційної тактики, шотландці зустріли атаку англійської кінноти довгими списами і сокирами й, витримавши натиск, самі перейшли у рішучий наступ [11, с. 15-25].

У 1320 р. аббат Арбротського монастиря Бернард де Лінтон розробив Арбротську декларацію, що по суті була прокламацією незалежності Шотландії та її права на самобутність. Вона була реакцією шотландців на підтримку Папи претензій англійського короля Едуарда, а також відлучення від церкви Роберта Брюса [16, с. 60]. Її автори також вважали Роберта I Брюса законним королем Шотландії, а претензії Плантагенетів – безпідставними. Оскільки, на думку авторів, король Едуард I порушив свободу Шотландії, то її жителі мали законне право на повстання [16, с. 62]. Шотландські магнати, що підписались під декларацією, просили Папу стати посередником у англо-шотландських перемовинах, а також скасувати інтердикт і визнати Роберта I законним королем.

Декларація мала успіх при дворі Папи, який тоді перебував у Авіньйоні. Оскільки Іоанн XXII був обраний за підтримки французів (союзників Шотландії), він скасував відлучення, а згодом почав іменувати Роберта Брюса королем Шотландії. У 1328 р. за посередництва папи був укладений Единбурзький

договір, за яким Шотландія вже офіційно ставала незалежною, а престол визнавався за династією Брюсів. У період правління Роберта Брюса також остаточно сформувалася структура шотландського парламенту.

Англо-шотландське протистояння тривало не лише на Британських островах, але й на континенті. У 1326 р. Роберт Брюс доповнює військовий союз 1295 р. політичним договором, за яким шотландці отримували права вільнопідданих Франції, шотландська знать прирівнювалась до французької, шотландці могли служити французькому війську [1, с. 74].

Столітня війна (1337-1453 рр.) зміцнила цей союз, але бідна, малонаселена Шотландія відіграла у ньому роль молодшого партнера. Упродовж XIV ст. шотландці на заклик Франції неодноразово здійснювали походи, розорюючи англійські території, що однак не давало вирішальної переваги у війні. Вільям Дуглас у 1356 р. на чолі шотландського корпусу взяв участь у битві при Пуат'є [15, с. 618]. У 1385 р. розпочався новий етап Столітньої війни. Як свідчить хроніка Фруасара, Франція направила до Шотландії корпус на чолі з адміралом Жаном де Вієнном. Ця експедиція була вкрай невдалою акцією: шотландські полководці хотіли лише повернути захоплені англійцями прикордонні території, натомість Вієнн наполягав на відкритій битві [13, с. 95]. Окрім того, шотландці не мали достатньої кількості провіанту щоб годувати французів. Врешті-решт, експедиція повернулася на континент.

Відновлення військових дій на англо-французькому фронті у 1415 р. призвела до активізації франко-шотландського союзу. Це проявилось у спільних виступах на обох фронтах і в прямій участі шотландців у бойових діях на континенті. Напередодні військової кампанії, яку готував англійський король проти Франції, Шотландія розірвала мирний договір з Англією, підписаний у 1412 р. Ще до висадки англійців у Нормандії, шотландці розпочали прикордонну війну на Півночі. Тим самим, вони зірвали стратегічний план Генріха щодо забезпечення шотландського нейтралітету у майбутній війні, франко-шотландський союз знову відіграв значну роль у міжнародній політиці [1, с. 83].

Після катастрофічної для французів битви при Азенкурі, англійський король спробував нормалізувати відносини з Шотландією. Зокрема, погодився звільнити полоненого сина герцога Олбані, Мердока, за викуп у 70 тис. марок і перемир'я на 8 ро-

ків. У договорі також наголошувалась непорушність англо-шотландського кордону. Разом з тим, герцог Олбані мав був викупити принца Джеймса, що мав зійти на престол Шотландії [6, с. 308].

У 1419 році до Шотландії прибуває французьке посольство, на чолі з графом Вандомом, який зміг переконати шотландський парламент надати військо у розпорядження Франції для продовження війни з Англією. Зокрема, зазначалось, що усі витрати на цю експедицію оплачує французька казна. Експедицію очолили молодший син Олбані, Джон Стюарт, а також Арчибальд Дуглас. Загальна чисельність корпусу варіювалася від 5 до 7 тис. воїнів [1, с. 85]. Навесні 1424 р. шотландський корпус висадився у Франції. Дофін Карл вважав пріоритетним завданням звільнення Нормандії від англосаксів. Вирішальна битва відбулась 17 серпня 1424 р. біля фортеці Верной. Франко-шотландська армія була повністю розгромлена. Шотландці втратили командувача Александра Дугласа і його сина [5, с. 97]. Зрештою, шотландські загони перебували у Франції до 1428-1429 рр. Зокрема, відомо про їхню участь у Битві Оселедців (при Руврі), що відбулась у лютому 1429 р. Загинули знатні шотландці Джон Стюарт і його брат Вільям [15, с. 662-663]. Таким чином, шотландський фактор був важливим елементом у англо-французькому протистоянні у період Столітньої війни.

Поразка у Столітній війні і політика короля Генріха VI, призвела до розбрату серед англійської аристократії. На престол заявляють права дві гілки династії Плантагенетів – Йорки і Ланкастери. Війна Білої (герб роду Йорків) та Червоної (герб роду Ланкастерів) Троянд тривала три десятиліття, здійснивши вирішальний вплив на політичну історію Англії [3, с. 152].

Вагому роль у цих подіях відіграла і Шотландія. Король Яків II Стюарт у 1450 р., досягши повноліття, проводив політику централізації королівства, прагнучи обмежити владу кланових лідерів. Під час однієї з аудієнцій Вільяма Дугласа у короля сталась суперечка, в результаті якої Яків II вбив його. Важливо зауважити, що Дугласи мали родинні та політичні зв'язки із Йорками. Тим часом у Англії, в якій 1454 року встановлюється регентство Йорка, був арештований герцог Сомерсет, дядько короля Якова [8, с. 310]. Шотландський король вимагав звільнити Сомерсета, тим самим відкрито виступивши на боці Ланкастерів. Останні обіцяли за підтримку Шотландії території Нортумберленду, Дарему та Камберленду.

У 1455 р. розгорілися військові дії, участь у якій взяли шотландці. Король Яків II зміг розгромити клан «Чорних» Дугласів – союзників Йорків. Після розгрому під Ленерком, землі бунтівників були конфісковані короною. У 1460 р., король Яків II вторгся у Нортумбрію, землю Йорків. Проте війна закінчилась після загибелі короля від осколку ядра під Роксбургом. Незважаючи на це, війна була цілком вдалою для шотландців. Королева-вдова Марія змогла домогтись повернення Шотландії Роксбургу, Бервіку та ще низки прикордонних областей. Навесні 1464 р. був укладений мир терміном на 15 років.

Нове загострення англо-шотландських відносин відбулося наприкінці правління англійського короля Едуарда IV. Він, втрутившись у боротьбу шотландських баронів, підтримав претензії на престол брата шотландського короля герцога Олбані. За підтримку той обіцяв повернути Бервік. Керівник англійською армії герцог Глостер став збирати війська у м. Йорк. У середині 1482 р. армія рушила до шотландського кордону. Проте у 1483 р. герцог Олбані був змушений тікати з Шотландії, оскільки за підтримки шотландського парламенту Яків III повернув собі трон [8, с. 312].

Висновки. Перші зіткнення між піктами (кельтські племена на території сучасної Шотландії) та англами (населення Південної Британії, що прийшли туди з Ютландії) зафіксовані ще в VII ст. У період XI-XIII ст. постійним явищем стали прикордонні сутички, кровопролитні битви чергувалися з мирними договорами. Заплутаними були феодальні стосунки, коли англійські та шотландські правителі через систему династичних зв'язків були навзаєм і сюзеренами і вассалами. У цей час чітко окреслилися тенденція клановості у шотландській моделі суспільно-політичної системи, що зумовила неконсолідованість північан і грало на руку англійцям. На рубежі XIII – XIV ст. протистояння активізувалося. Упродовж Столітньої війни французько-шотландська співпраця виражалася, насамперед, у тому, що у всіх головних битвах цього затяжного конфлікту на боці французів брали участь чисельні шотландські загони. Спроба англійців втрутитись у боротьбу за шотландський престол на початку 1480-х рр. зазнала невдачі.

Примітки:

1. Басовская Н. И., Зверева Г. И. Союз Франции и Шотландии в системе англо-французских противоречий XII-XV вв. Средние века. 1985. Вып. 48. С. 71-90.
2. Галушко К.Ю. Кельтская Британия: племена, государства, династии с древности до конца XV века: Учебное пособие. Киев: Атика, 2005. 324 с.
3. Дениэл К. Англия. История страны. Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: Мидгарт, 2007. 480 с.
4. Донскова И. И. Шотландия. Мистическая страна кельтов и друидов. М.: Вече, 2008. 318 с.
5. Игнатъев С. В. Шотландия и Англия в первой половине XV в.: высокая политика и региональные амбиции. СПб.: Алетейя, 2011. 167 с.
6. Калмыкова Е.В. Образы войны в исторических представлениях англичан позднего Средневековья. Монография. М.: Квадрига, 2010. 660 с.
7. Мак-Кензи А. Рождение Шотландии / Перевод, научная ред., вступит. статья С. В. Иванова. СПб.: Евразия, 2003. 336 с.
8. Мосолкина Т. В. Город Йорк и англо-шотландские противоречия во второй половине XV века. Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия История. Международные отношения. 2016. №3. С. 309-312.
9. Очерки истории Англии. Средние века и новое время / по ред. Г.Р. Левина. Москва: Учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1959. 356 с.
10. Скотт В. Пертская красавица (Мир приключений). Москва: Из-во «Правда», 1988. 484 с.
11. Сто битв, которые изменили мир. Вып № 95. Бэннокберн – 1314 . Москва : ООО «Де Агостини», 2012. 32 с.
12. Федосов Д. Г. Рожденная в битвах. Шотландия до конца XIV века. 2-е изд., испр. и доп. СПб.: Евразия; М.: ИД «Клио», 2017. 352 с.
13. Фруассар Ж. Хроники. 1340-1350 / Пер. и примеч. М. В. Аникиева. СПб.: Издательство РХГА; Ювента, 2012. 856 с.
14. Храброе сердце / Brave heart (1995). URL: <http://baskino.me/films/biograficheskie/605-hrabroe-serdce.html>.
15. Хрестоматия по истории международных отношений Сост. Д.В. Кузнецов. В 5-ти книгах. Книга 2. Средние Века. Благовещенск, 2013.1260 с.

16. Шотландия. Автобиография / под ред. Р. Горинг; [пер. с англ. М. Башкатова, Т. Велимеева; под. общ. ред. К. Королева]. М. : Эксмо; СПб. : Мидгард, 2010. 704 с.

Рудик Андрій,
здобувач освіти 9 класу
Кам'янець-Подільського ліцею

Науковий керівник: **Сидорук С.,**
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАТРОНАЖНИХ ТОВАРИСТВ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

З початком Першої світової війни її тягар разом із солдатами розділили волонтери, чия роль у справі підтримки армії важко переоцінити. Тим більше – благодійницька та волонтерська діяльність завжди є актуальною як для наукових, так і стратегічних досліджень. Актуальності цій тематиці сьогодні додає необхідність вивчення досвіду благодійницької та волонтерської діяльності в минулому на фоні розгортання сучасного волонтерського руху на підтримку нашої армії у збройному конфлікті на Сході України. Тому метою нашого дослідження є висвітлення діяльності громадських гуманітарних організацій і товариств у справі опіки військовослужбовців та цивільного населення й з'ясуванні їх ролі у розв'язанні нагальних завдань, викликаних умовами війни.

Оскільки громадськість уже на початковому етапі війни не залишалася осторонь суспільно-політичного життя і, тим більше – соціально-економічного, почали виникати громадські організації, спрямовані на матеріальну підтримку та медичне забезпечення військ діючої армії Південно-Західного фронту та біженців. Практично одразу й з'явилися перші публікації, що висвітлювали їх роботу, спогади учасників тих подій, які, згодом, сформували частину джерельної бази досліджень з даної проблематики. Такими працями стали, насамперед, пу-

блікації сучасників, зокрема, О. Брусилова [1], Д. Дорошенка [4], Гельмгольца [2;3]. В радянський час подібні дослідження були непопулярними серед науковців істориків, і лише у дев'яностих роках минулого століття відроджується інтерес до проблеми громадської опіки. Серед сучасних вітчизняних студій значним внеском у дослідження проблеми вирізняються праці О. Доніка [8], А. Степаненко [19], Н. Загребельної [6; 7], Л. Жванко [5], О. Реєнта [16; 17], О. Сердюка [18], Т. Лазанської [14], Ф. Ступака [20-22], І. Сулиги [23], П. Кліщинського [10-12], С. Олійника [15] та ін.

З огляду на такий значний масив праць ми своїм завданнями у цій статті визначаємо дослідження умов створення та функціонування провідних благодійних організацій, які створені під патронажем приватних осіб-благодійників.

Уже в перші тижні Першої світової війни правляча верхівка царської імперії зрозуміла, що державні структури без значної підтримки громадських сил нездатні надати відчутну допомогу російській армії щодо забезпечення її всім необхідним та населенню губерній Європейської частини країни, що постраждало від жорстоких воєнних дій на фронті. Самодержавний уряд на чолі з імператором Миколою II, члени царської родини, представники правлячих прошарків суспільства при активній підтримці широких кіл громадськості почали засновувати, поряд з уже раніше створеними добродійними об'єднаннями допомоги військовим та їхнім родинам, громадські організації, що опікувалися хворими і пораненими воїнами та цивільним населенням. Ці добродійні організації відкривали місцеві відділення в губернських містах, а деякі – й у повітах. Кошти на їх утримання надходили від державної скарбниці, громадських об'єднань і приватних осіб.

Зокрема, у вересні 1914 р. було засновано Комітет великої княжни Тетяни Миколаївни (Тетянинський комітет) з надання тимчасової допомоги потерпілим від воєнних дій [13, с. 452]. Відділення комітету надавали допомогу «особам, які опинилися в злиднях через нещастя, спричинені війною, в межах їх постійного місця проживання або тимчасового перебування, при цьому допомога поширювалася як на тих, хто залишився на місці свого проживання, так і на тих, хто був змушений залишити його через вимоги влади або з інших, пов'язаних з війною причин». З часом Тетянинський комітет, користуючись урядовою підтримкою та широкими державними субси-

діями, перетворився в найбільшу громадську добротинну організацію з надання допомоги біженцям. Комітет і його відділення виконували важливі координаційні функції в центрі та на місцях, залучаючи представників усіх зацікавлених сторін, які займалися справою біженців, і витрачали більше половини коштів на фінансування інших організацій по допомозі останнім. Так, керівництво київського відділення Тетянинського комітету виокремлювало три періоди у своїй діяльності з допомоги біженцям: перший період – до 15 липня 1915 р.; другий період – з 15 липня до 15 жовтня 1915 р.; третій період після 15 жовтня 1915 р. Упродовж першого періоду біженців в Україні було не надто багато й серед них переважали поляки та євреї. Їм надавалася переважно грошова допомога. Однак поступово налагоджувалася певна система у цій роботі, що складалася з грошової та медичної допомоги, а також з надання притулку та харчів. У великих містах частина біженців забезпечувалася житлом. Зусиллями працівників Київського відділення Тетянинського. Збір на території Київщини вилився у значну суму – 147 168 крб, яка була передана на рахунки комітету [18, с. 114].

З метою об'єднання урядової, громадської та приватної діяльності в галузі опіки родин осіб, яких було мобілізовано до діючої армії, а також родин поранених і загиблих воїнів у січні 1915 р. розпочала роботу Верховна влада на чолі з імператрицею Олександрою Федорівною [14]. Сфери її діяльності стосувалось таке: керівництво установами, що відали справою опіки родин осіб, які перебували у війську, а також родин поранених і загиблих воїнів; відшукування заходів до посилення способів та засобів опіки згаданих родин; розподіл між установами коштів, які виділялися з державного бюджету, а також пожертвувань, які не мали певного призначення; розгляд питань, які вносились до Ради імператрицею [10, с. 368-369]. Так, зокрема, лише у Відомстві дитячих закладів Марії Федорівни перебувало 450 притулків, виховних будинків, жіночих навчальних закладів, у провінції знаходилося близько 350 рад, попечительств та благодійних товариств, які з початком війни почали надавати всіляку підтримку членам родин військових, особливо дітям [8, с. 157].

Під опікою царя також функціонували Романовський комітет та Товариство повсюдної допомоги постраждалим на війні солдатам та їхнім сім'ям. Романовський комітет, створе-

ний у зв'язку з 300-літтям дому Романових (введений у дію з 1 липня 1914 р., якраз напередодні війни) надавав допомогу сільським сиротам і дітям нижніх військових чинів, які перебували на дійсній службі [2, с. 54]. Комітет опікувався дітьми віком від 2 до 17 років без станової, майнової та релігійної різниці. Проте, він не утримував їх у власних закладах і не надавав їм безпосередньо грошової допомоги, а здійснював своє завдання шляхом надання допомоги земським установам, сільським громадам, церковнопарафіяльним попечительствам, монастирям, добродійним закладам і товариствам, окремим благодійникам на утримання та заснування нових закладів з опіки сиріт і дітей нижчих чинів. Місцеві відділення Комітету створювалися у кожному повіті. Кошти його склалися з грошей, що відпускалися державним казначейством, одноразових і щорічних внесків членів Комітету, пожертвувань і гурткових зборів, прибутків з майна, капіталів та інших джерел [2, с. 54-55]. Згідно із законом, державним казначейством для задоволення потреб Романівського комітету на 1914 р. виділялося 500 тис. крб, а на 1915 – 1 млн крб [20, с. 94].

Товариство повсюдної допомоги постраждалим на війні солдатам та їхнім сім'ям забезпечувало хворих і поранених солдатів спеціальним медичним лікуванням, надавало можливість оволодіти нескладним ремеслом, забезпечувало їх інструментом та організовувало збут їхніх ремісничих виробів, займалося пошуком роботи, видавало щомісячну грошову допомогу, надавало родинам солдат, які перебували на фронті, різнобічну допомогу, опікувалося їхніми дітьми. Наприклад, у Києві й Харкові місцеві управління Товариства відкрили майстерні, притулки та інші заклади для скалічених солдатів та їхніх дітей. Зокрема, у Києві було засновано патронат для ампутованих на 50 ліжок, де вони забезпечувалися протезами, а також притулок для солдатських дітей-сиріт. Продовжував діяти благодійний Олексіївський головний комітет, що піклувався про дітей офіцерських і нижчих чинів, які загинули чи втратили працездатність під час бойових дій. Кожній дитині до досягнення нею 16-річного віку відділеннями Комітету мала видаватися допомога. Зокрема, в листопаді 1914 р. останній надіслав у губернії, в тому числі у Київську, стислий виклад заходів з опіки дітей солдатів, які постраждали на війні й перебували в лікарнях, лазаретах та інших медичних закладах [2, с. 60-61].

До того ж, згідно з «Законом про опіку нижніх військових чинів та їхніх родин» від 25 липня 1912 р., держава призначала вказаній категорії громадян пенсії та грошову допомогу. До введення в дію цього закону допомога солдатам та членам їхніх родин надавалася земськими установами, органами міського самоврядування, сільськими громадами за рахунок громадських коштів [20, с. 150].

Скобелєвський фонд, заснований у листопаді 1904 р. у пам'ять генерала М. Скобелєва його сестрою княгинею Н. Белозельською-Белозерською, складався з пожертвувань «для забезпечення хворих і скалічених воїнів, які повернулися до своїх родин, шляхом видачі їм допомоги незалежно від пенсії, яку вони отримують». Київське відділення Скобелєвського комітету було відкрито влітку 1913 р. [2, с. 45].

Після початку війни було засновано Комітет допомоги пораненим, хворим та одужуючим офіцерам і солдатам під головуванням великої княгині Анастасії Миколаївни і віце-головуванням великої княжни Милиці Миколаївни. Діяльність Комітету та його відділень розповсюджувалася лише на Волинську, Київську, Подільську та Чернігівську губернії.

Також до добровільних товариств з опіки військових належали Олександрівський комітет з опіки поранених, Морське благодійне товариство на чолі з великою княгинею Олександрою Михайлівною, Комітет великої княгині Марії Павлівни по забезпеченню одягом нижчих чинів, які звільнялися на батьківщину з усіх лікувальних закладів імперії, Георгіївський комітет, який піклувався про незаможних воїнів, нагороджених орденом «Георгіївський хрест», та членів їхніх родин. Крім названих добровільних організацій, допомогу надавали всім категоріям населення країни, і в першу чергу солдатським родинам, Імператорське Людинолюбне товариство, Благодійне товариство, Імператорське жіноче патріотичне товариство, Попечительство про охорону материнства і дитинства, Попечительство про трудову допомогу та ін. Активну роботу здійснювали національні біженські організації (польські, єврейські, латиські, литовські, вірменські, грузинські, «руські» та інші), насамперед «Єврейський комітет допомоги жертвам війни», «Товариство допомоги бідним родинам поляків, які брали участь у війні, та бідному польському населенню, яке постраждало від воєнних дій», що мали в багатьох українських місцях свої відділення [3, с. 33-37].

Таким чином, зі вступом Росії влітку 1914 р. у війну, що відразу набула світових масштабів, існуючий самодержавний уряд у нових умовах не був здатний власними силами перебудувати всі галузі суспільного життя для її успішного ведення. Реакцією на неповороткість бюрократичного апарату до належної організації допомоги військовим і цивільному населенню, в першу чергу медико-санітарної, стало зростання ролі громадських об'єднань.

Саме під час Першої світової війни почала утверджуватися думка про те, що соціальна допомога громадянам, які залишилися без засобів до існування, – не милість і не благодіяння, а обов'язок держави й суспільства. Державні інституції через забюрократизованість не могли своєчасно та ефективно організувати допомогу усім категоріям постраждалих від війни, тому саме діяльність громадських благодійних організацій дала можливість запобігти гуманітарній катастрофі, що була б неминучою за кілька років війни та економічної розрухи.

Примітки:

1. Брусилов А.А. Мои воспоминания. Москва: Воениздат, 1983. 256 с.
2. Гельмгольц. Справочная книжка по призрению раненых и увечных нижних чинов и их семейств (со всеми доп. и измен. по 20 февраля 1915). 1-е изд. Киев: Тип. Штаба Киевского военного округа, 1915. С. 134.
3. Гельмгольц. Справочная книжка по призрению раненых и увечных нижних чинов и их семейств (со всеми доп. и измен. по 1 февраля 1916 г.). 2-е изд. Киев: Тип. Штаба Киевского военного округа, 1916. 272 с.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920). Мюнхен, 1969. 543 с.
5. Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914 – 1918 рр.): монографія. Х.: Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 568 с.
6. Загребельна Н. І., Коляда І. А. Велика війна : Українство і благодійність (1914–1917 рр.). Ред. О. П. Реєнт ; Ін-т історії України, НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ : [б. и.], 2006. 193 с.
7. Загребельна Н. І. Провідні гуманітарні громадські організації в Україні у період Першої світової війни: створення, структура, соціальна база, джерела фінансування

- // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб. наук. ст. К.: Інститут історії України НАН України. 2003. Вип. VI. С. 255-269.
8. Донік О. М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914 – 1918 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. IV. Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. С. 155-182.
 9. Кальянов А. Ю. Унікальний опыт благотворительности // Военно-исторический журнал. 1999. № 2. С. 85-90.
 10. Кліщинський П. Благодійна діяльність на території Подільської губернії в роки Першої світової війни // Освіта і наука на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. Т.15: Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. С. 365-372.
 11. Кліщинський П. Громадська діяльність релігійних установ Подільської губернії під час Першої світової війни // Освіта і наука на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т.13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. С. 381-385.
 12. Кліщинський П. Громадсько-політичне життя в Київській губернії під час Першої світової війни // Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського державного університету. Вип. 3. Кам'янець-Подільський, 2006. С. 17-28.
 13. Кудина Ю. В. «...Ужасно думать, что это только начало». (Война глазами вдовствующей императрицы Марии Федоровны) // Первая мировая война: Пролог XX века. Москва: Наука, 1998. С. 446-463.
 14. Лазанська Т.І. Німці-виселенці українських губерній у роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. IV. Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. С. 84-110.
 15. Олійник С. В. Російські благодійні товариства як інструмент реалізації галицького напрямку зовнішньої політики імперії Романових (друга половина XIX – початок XX ст.) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія історична / [редкол.: С.А. Копилов (гол. ред.), О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-

- Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. XIV. С.106-113.
16. Реснт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 340 с.
 17. Реснт О. П. Світова війна і загострення суспільної кризи в Україні // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнар. наук. конф. 14 – 15 травня 1998 р. / П.М. Чернега (відп. ред.); Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 1998. С. 7-12.
 18. Сердюк О. В. Біженство в Україні під час Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. IV. Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. С. 111-132.
 19. Степаненко А.В. Благотворительность Православной церкви в Украине в период Первой мировой войны // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. IV. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. С. 133-154.
 20. Ступак Ф. Я. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.). Київ: Хрещатик, 1998. 208 с.
 21. Ступак Ф. Я. Благодійна діяльність на початку XX ст. // Перша світова війна: Історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. Чернівці, 22-24 вересня 1998 р. Чернівці: Рута, 2000. С. 148-154.
 22. Ступак Ф. Я. Київські благодійні медичні товариства (др. пол. XIX – поч. XX ст.). Київ: Либідь, 1998. 86 с.
 23. Сулига І. Г. Південно-Західні комітети Всеросійського земського союзу в Україні на початку Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. III. Київ: Ін-т історії України, 2001. С. 234-239.

ЗМІСТ

ПІДСУМКИ ОБЛАСНОГО ЕТАПУ КОНКУРСУ-ЗАХИСТУ МАН	3
Гордіца Ярослав. Ніндзя та розвиток шпигунства в середньовічній Японії	5
Дьомінова Анастасія. Етнічний склад населення Ушицького повіту в кінці XIX – на початку XX ст.	14
Кричковська Уляна. Філософські аспекти освіти покоління «Z»	20
Макаревич Олександра. Євросирітство як загальноєвропейський соціокультурний феномен	32
Мельник Катерина. Український побутовий релігійний синкретизм	41
Мельник Яна. Культурно-освітні та громадські організації на Поділлі (кінець XIX – початок XX ст.)	45
Олендра Богдан. Бойове хрещення: армія США у Сен-Міельській операції 1918 року	53
Ратушняк Влада. Англо-шотландські взаємини у період Середньовіччя	63
Рудик Андрій. Благодійна діяльність патронажних товариств у Наддніпрянській Україні під час Першої Світової війни	71

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки
краєзнавців України
Управління освіти та науки Кам'янець-Подільської міської ради

НАУКОВІ СТУДІЇ

УЧНІВ-СТАРШОКЛАСНИКІВ

Випуск 7

ЗБІРНИК НАУКОВИХ МАТЕРІАЛІВ ЗА ПІДСУМКАМИ РОБОТИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Видання здійснене при підтримці депутата Кам'янець-
Подільської міської ради
Василя Кобильника.

Навчальна лабораторія «Дидактика історії»
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
32301, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14